

Wzorce kulturowe lasu/lasostepu strefy pontyjskiej w niżowych zespołach kręgu łużyckiego

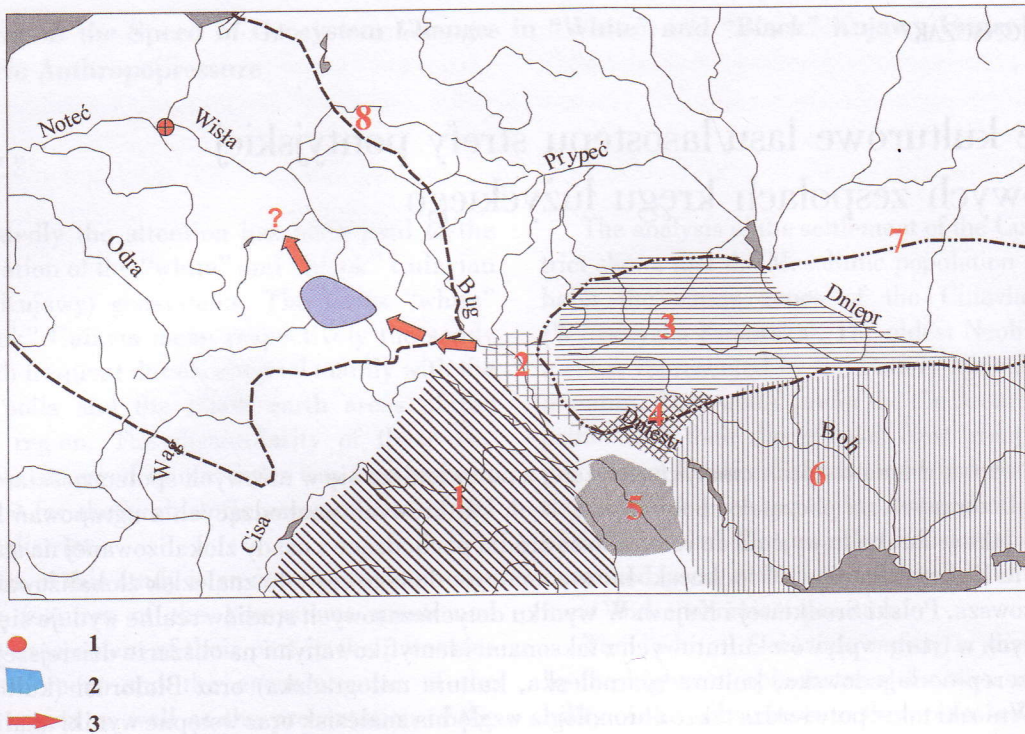
ABSTRAKT. Artykuł omawia problematykę związaną z pojawieniem się w niżowych społecznościach kultury łużyckiej, datowanych na początek epoki żelaza, cech kulturowych pochodzących z ugrupowań lasostepu strefy pontyjskiej. Punktem wyjścia do rozważań są źródła pochodzące z osady zlokalizowanej na stanowisku 3 w Brześciu Kujawskim, pow. Włocławek. Liczne analogie do tego zespołu znalezisk zlokalizowano na obszarze Mazowsza, Polski Środkowej i Kujaw. W wyniku dotychczasowych studiów realnie wydaje się łączenie wymienionych w tytule wpływów kulturowych z taksonami identyfikowanymi na obszarze dzisiejszej Ukrainy (kultura czerepino-lagodowska, kultura czarnoleska, kultura miłogradzka) oraz Białorusi (kultura miłogradzka). Wnioski takie potwierdza także chronologia względna znalezisk oraz wstępne wyniki analiz ¹⁴C.

ABSTRACT. The paper discusses the appearance of cultural traits originating with the forest-steppe of the Pontic area in Lowland Lusatian culture (LC) communities dated to the early Iron Age. The discussion centres around artefacts found at a LC settlement located at site 3 in Brześć Kujawski, Włocławek district. Numerous analogies to this assemblage of finds have been located in Mazowsze, central Poland and Kujawy. Relying on the results of studies carried out so far, it seems plausible to relate the cultural impact mentioned in the title to the taxa distinguished in today's Ukraine (Čerepino-Lagodovo culture, Chernoles culture, Miłogradian culture) and Belarus (Miłogradian culture). Such relationships are confirmed by the relative chronology of finds and preliminary ¹⁴C dating results.

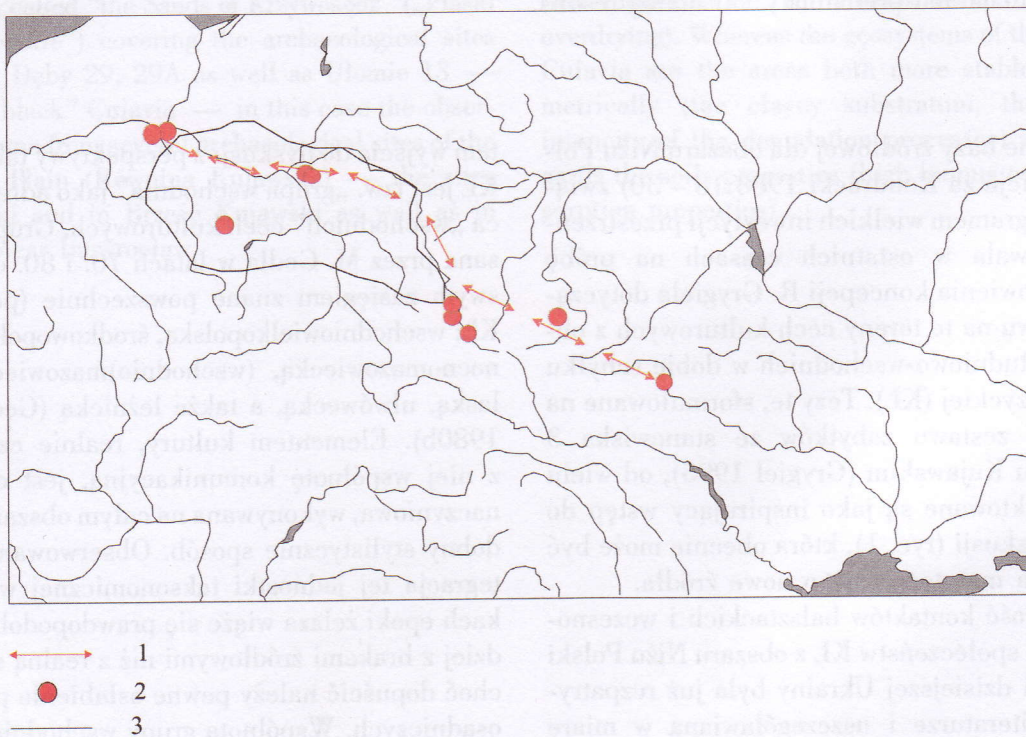
Poszerzenie bazy źródłowej dla obszaru Nizu Polski (definicja za Kondracki 1988:18 – 30) związane z programem wielkich inwestycji przestrzennych pozwala w ostatnich czasach na próbę uszczegółowienia koncepcji R. Grygiela dotyczącej napływu na te tereny cech kulturowych z obszarów południowo-wschodnich w dobie schyłku kultury łużyckiej (KŁ). Tezy te, sformułowane na podstawie zestawu zabytków ze stanowiska 3 w Brześciu Kujawskim (Grygiel 1995), od wielu już lat traktowane są jako inspirujący wstęp do dalszej dyskusji (ryc. 1), która obecnie może być pogłębiona merytorycznie o nowe źródła.

Możliwość kontaktów halsztackich i wczesnolateńskich społeczeństw KŁ z obszaru Nizu Polski z terenami dzisiejszej Ukrainy była już rozpatrywana w literaturze i uszczegóławiana w miarę przyrostu źródeł (por. m.in. Okulicz 1979; Grygiel 1995; Kruszelnicka 1995; Głogowski, Ignaczak 2004; Gackowski 2004; Ignaczak 2007). Punk-

tem wyjścia do dyskusji z perspektywy taksonomii KŁ jest tzw. „grupa wschodnia” jako adresat/biorca „wschodnich” cech kulturowych. Grupa ta opisana przez M. Gedla w latach 70. i 80. obejmuje swym zasięgiem znane powszechnie (pod)grupy KŁ: wschodniowielkopolską, środkowopolską, północnomazowiecką, (wschodnio)mazowiecko-podlaską, ulwówecką, a także leżnicką (Gedl 1975; 1980b). Elementem kultury, realnie czyniącym z niej wspólnotę komunikacyjną, jest ceramika naczyniowa, wykonywana na całym obszarze w podobny stylistycznie sposób. Obserwowana dezintegracja tej jednostki taksonomicznej w początkach epoki żelaza wiąże się prawdopodobnie bardziej z brakami źródłowymi niż z realną sytuacją, choć dopuścić należy pewne osłabienie procesów osadniczych. Wspólnota grupy wschodniej umożliwia jednak dalszą wymianę informacji w epoce żelaza, prawdopodobnie egzystując jako północna alternatywa dla dobrze identyfikowanego (już od

Ryc. 1. Lokalizacja stanowiska nr 3 w Brześciu Kujawskim, pow. Włocławek, i hipotetyczna linia wymiany impulsów kulturowych w inwentarzach materialnych (wg Grygiel 1995). Legenda: 1 — lokalizacja stanowiska, 2 — zasięg grupy tarnobrzezkiej kultury łużyckiej (wg Gedl 1980b), 3 — przebieg szlaku rozprzestrzeniania się elementów kulturowych. Ważniejsze jednostki kulturowe: 1 — kultura gawa-holihłady, 2 — kultura wysocka, 3 — kultura biełohrudowska, 4 — znaleziska typu Gordijewka, 5 — grupa kiszyniów-korlateni, 6 — kultura biłozierska, 7 — kultura czarnoleska, 8 — kultura łużycka

Ryc. 2. Sytuacja kulturowa w strefie Międzymorza Bałtycko-Pontyjskiego u schyłku epoki brązu i w początkach epoki żelaza. Legenda: 1 — możliwe kierunki oddziaływań, 2 — stanowiska w typie „Brześć Kujawski”, 3 — zasięg tzw. grupy wschodniej kultury łużyckiej (wg Gedl 1975)

wczesnej epoki brązu) układu przykarpackiego. Można ją w pewnym uproszczeniu definiować za pomocą osi kontaktów: Noteć (Bachorza) – Wisła – Bug – Boh (ryc. 2).

Wymiana informacji miałyby tutaj charakter długofalowy oraz dwukierunkowy i prawdopodobnie nie obejmowała obszaru południowo-wschod-

niej Polski, dla której bardziej czytelne wydają się związki z centrami przykarpackimi. Roboczo ten drugi obszar można nazwać prowincją „post-trzciniecką”, noszącą ślady późniejszego oddziaływania trackiego halsztatu (nienotowanego na obszarze grupy wschodniej KŁ).

Specyfikacja informacji źródłowych

Zespoły typu Brześć Kujawski

Pakiet „wyjściowy” stanowią dla omawianych kwestii zespoły typu Brześć Kujawski, stan. 3. Definicja typologiczna tegoż pakietu może zostać przeprowadzona na podstawie diagnostycznych cech ceramiki naczyniowej, którymi będą:

1. Ornament dziurki nakłuwanej lub odciskanej (niepełna perforacja, inaczej zwana dołkowaniem — por. Gackowski 2004:9) pod wylewem (ryc. 3), spotykany głównie na naczyniach w typie garnka. Oprócz cytowanych perforacji garnki nie mają innych zdobień. Powierzchnia zewnętrzna najczęściej jest obrzucana rzadszą warstwą gliny i przecierana wiechciem (częściej) lub palcami.
2. Ornament pseudosznurowy w układach krokwiastych (tworzony stemplem; ryc. 4), występujący najczęściej na naczyniach w typie garnka o dwustożkowym brzuscu oraz małych formach: kubkach i czerpakach. Spotykane motywy nawiązują do często spotykanych w KŁ wątków linii poziomych oraz kąta w układzie horyzontalnym. Do tej grupy stylistycznej, ze względu na sposób ukształtowania wątku, zaliczyć można także zdobnictwo liniami nacinałymi w układach krokwiastych.
3. Ornament plastyczny w postaci listew zdobionych odciskami palcowymi (ryc. 5). Spotykany głównie na naczyniach w typie garnka lub amfory o profilowanym dwustożkowym brzuscu, często chropowatych. Dla form w typie amfor charakterystyczne jest występowanie taśmowatych uch na przejściu szyjki w brzusiec.

Celowo pominąłem w tym miejscu źródła metalowe, niestanowiące, pomimo dobrych wstępnych rokowań, istotnego poligonu badawczego. Kwestią najbardziej dyskusyjną jest w tym przypadku proveniencja odkrytych w Brześciu Kujawskim tzw. zausznice gwoździowanych, jedynych

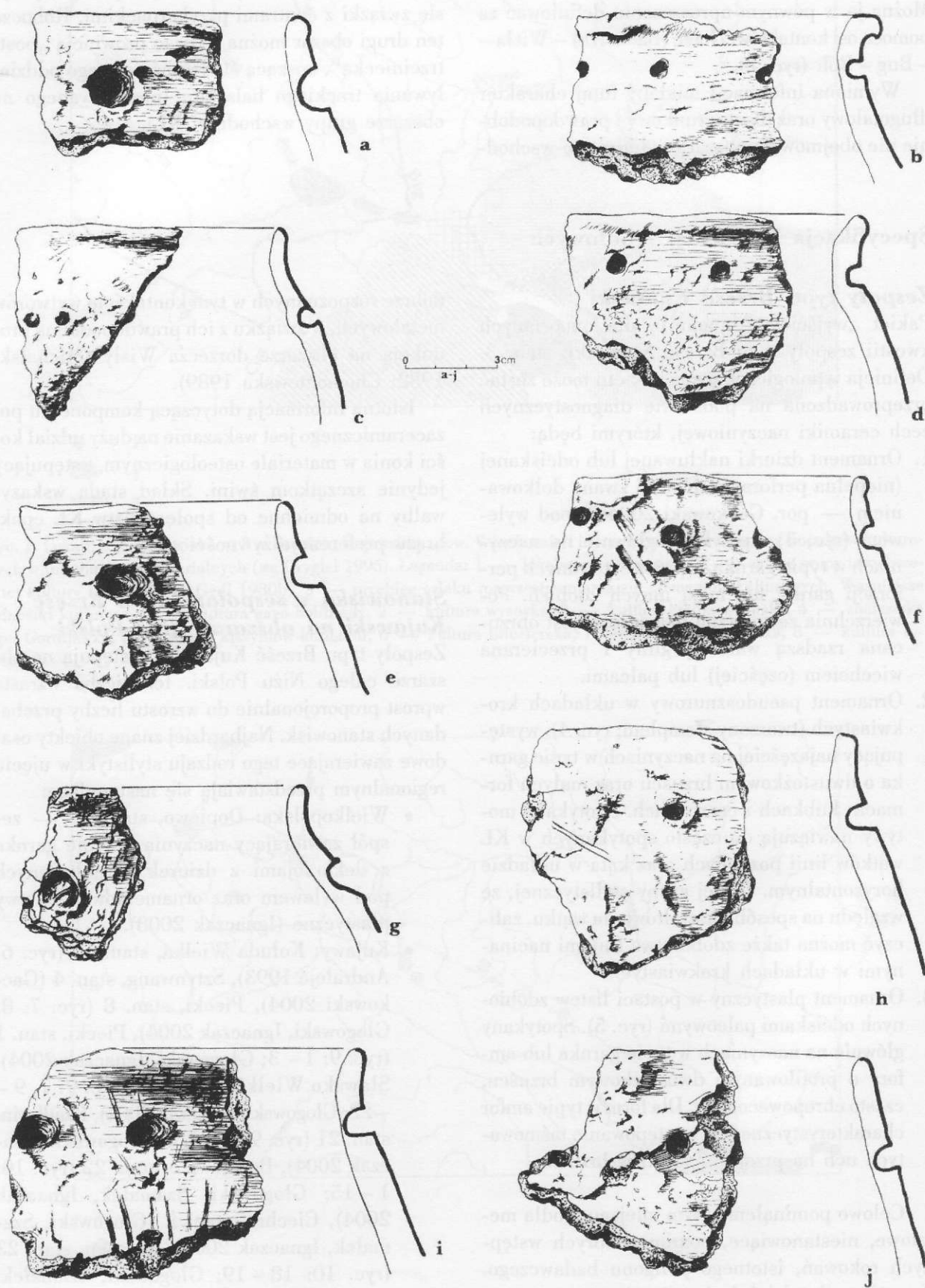
dobrze rozpoznanych w tym kontekście wytworów metalowych, w związku z ich prawdopodobną produkcją na obszarze dorzecza Wisły (Michalski 1982; Chomentowska 1989).

Istotną informacją dotyczącą komponentu pozaceramicznego jest wskazanie na duży udział kości konia w materiale osteologicznym, ustępujący jedynie szczątkom świni. Skład stada wskazywałby na odmienne od społeczeństw KŁ epoki brązu preferencje żywnościowe.

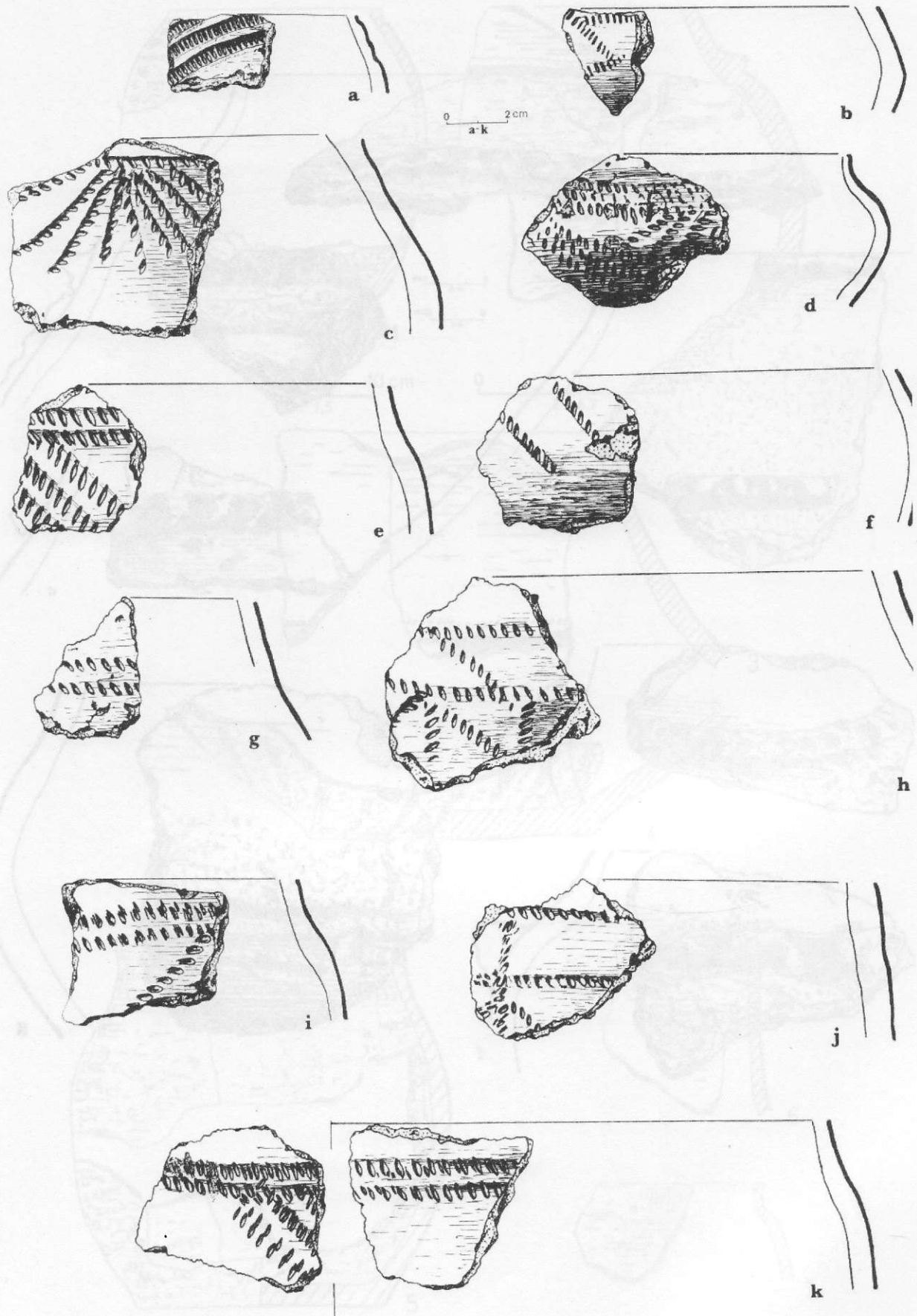
Stanowiska z zespołami typu Brześć Kujawski na obszarze Niżu Polski

Zespoły typu Brześć Kujawski występują na obszarze całego Niżu Polski. Ich liczba wzrasta wprost proporcjonalnie do wzrostu liczby przebadanych stanowisk. Najbardziej znane obiekty osadowe zawierające tego rodzaju stylistyki w ujęciu regionalnym przedstawiają się następująco:

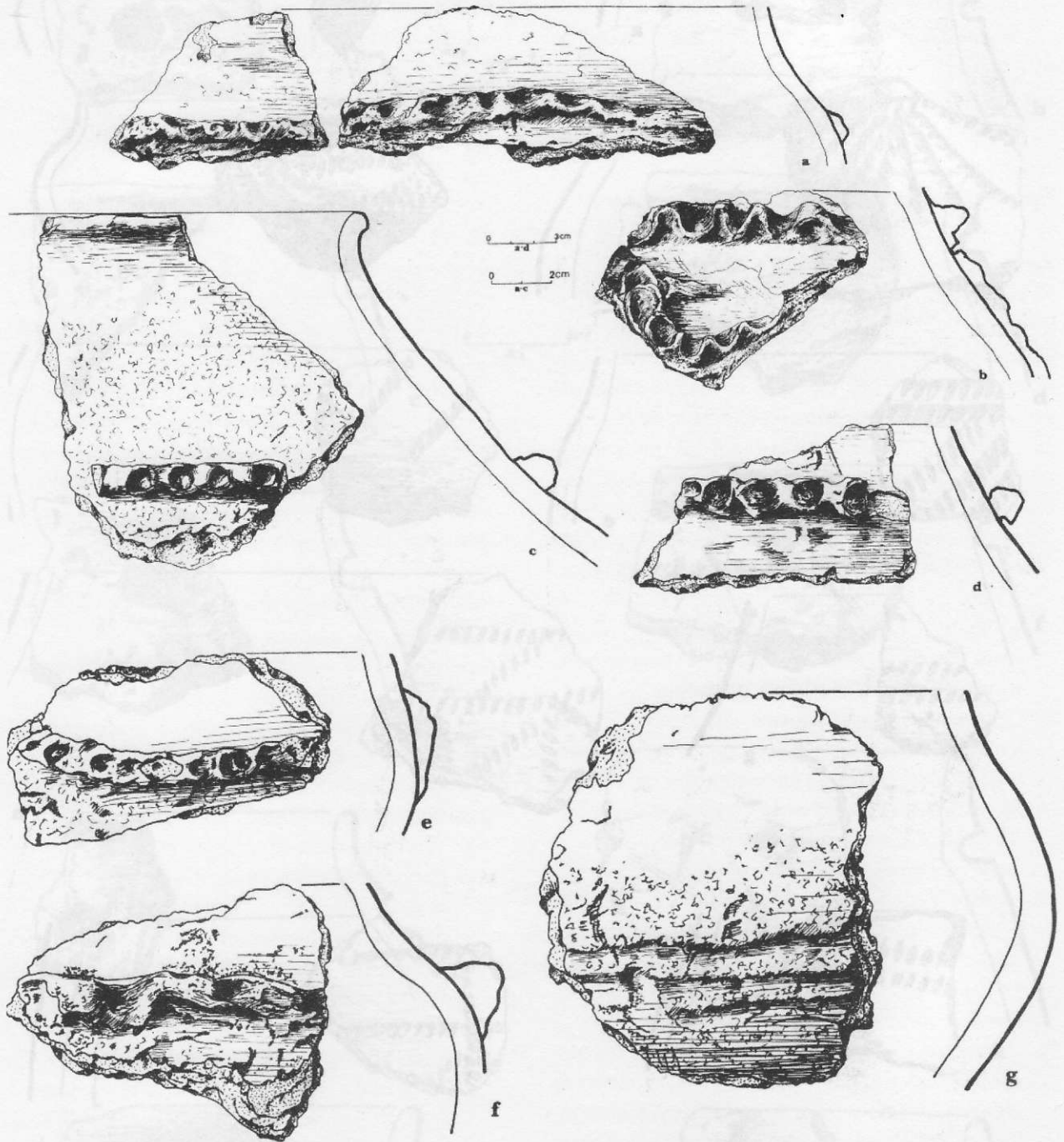
- Wielkopolska: Dopiewo, stan. 29 — zespół zawierający naczynia w typie garnka z dekoracjami z dziurek przekłuwanych pod wylewem oraz ornamentowane listwy plastyczne (Ignaczak 2008).
- Kujawy: Kołuda Wielka, stan. 13 (ryc. 6; Andrałójc 1993), Sztynwang, stan. 4 (Gackowski 2004), Piecki, stan. 8 (ryc. 7, 8; Głogowski, Ignaczak 2004), Piecki, stan. 1 (ryc. 9: 1 – 3; Głogowski, Ignaczak 2004), Sławsko Wielkie, stan. 16 (ryc. 9: 7, 9 – 22; Głogowski, Ignaczak 2004), Rządkwini, stan. 21 (ryc. 9: 4 – 6, 8; Głogowski, Ignaczak 2004), Bożejewice, stan. 22 (ryc. 10: 1 – 15; Głogowski, Szamałek, Ignaczak 2004), Ciechrz, stan. 2 (Głogowski, Szamałek, Ignaczak 2004), Karczyn, stan. 23 (ryc. 10: 18 – 19; Głogowski, Szamałek, Ignaczak 2004), Żegotki, stan. 2 (ryc. 10: 16 – 17; Głogowski, Szamałek, Ignaczak 2004), Łakocin, stan. 1 (ryc. 10: 22; Głogowski, Ignaczak 2004).

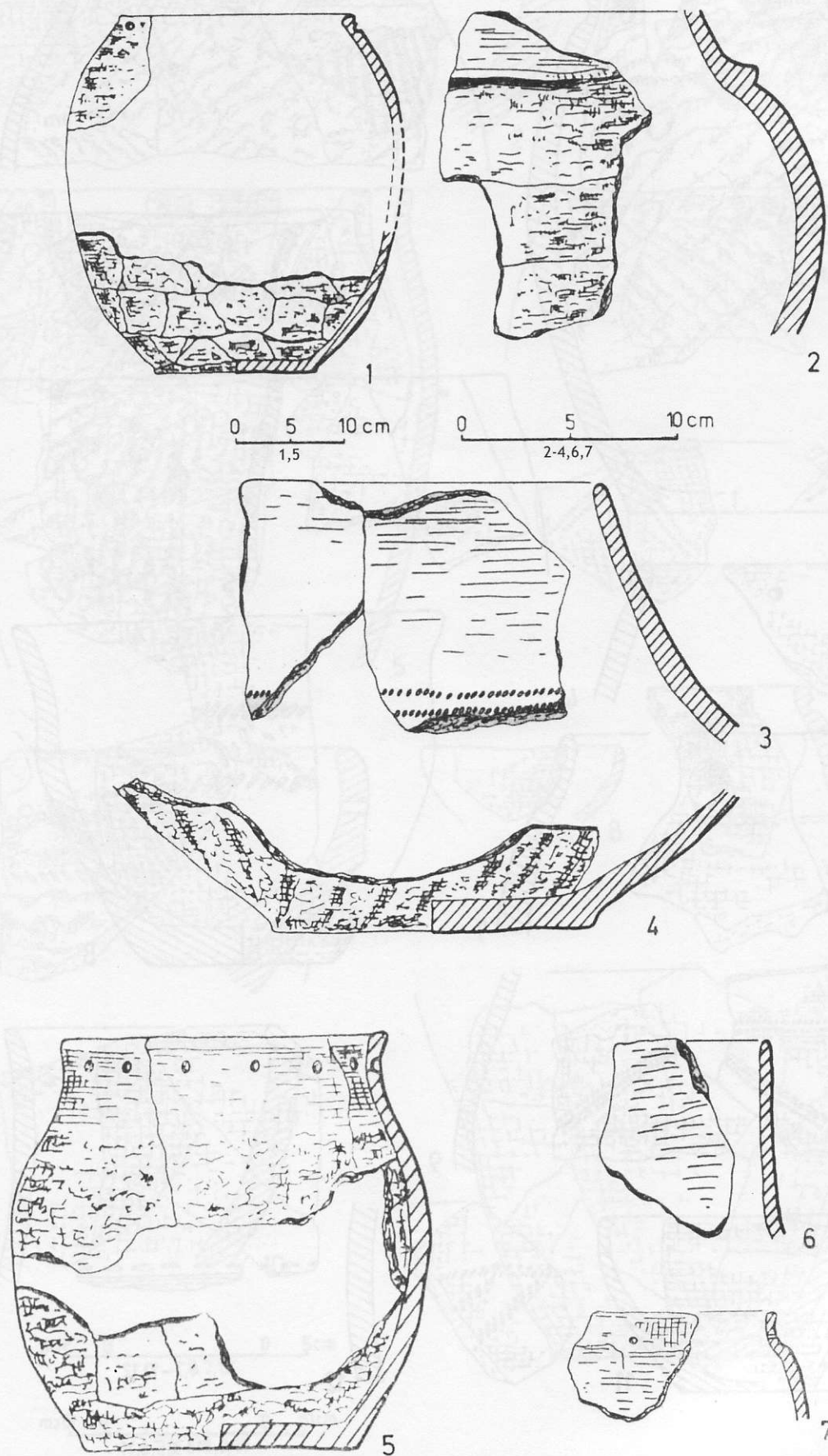
Ryc. 3. Brześć Kujawski, pow. Włocławek, stan. 3. Wybór ceramiki. Źródło: Grygiel 1995

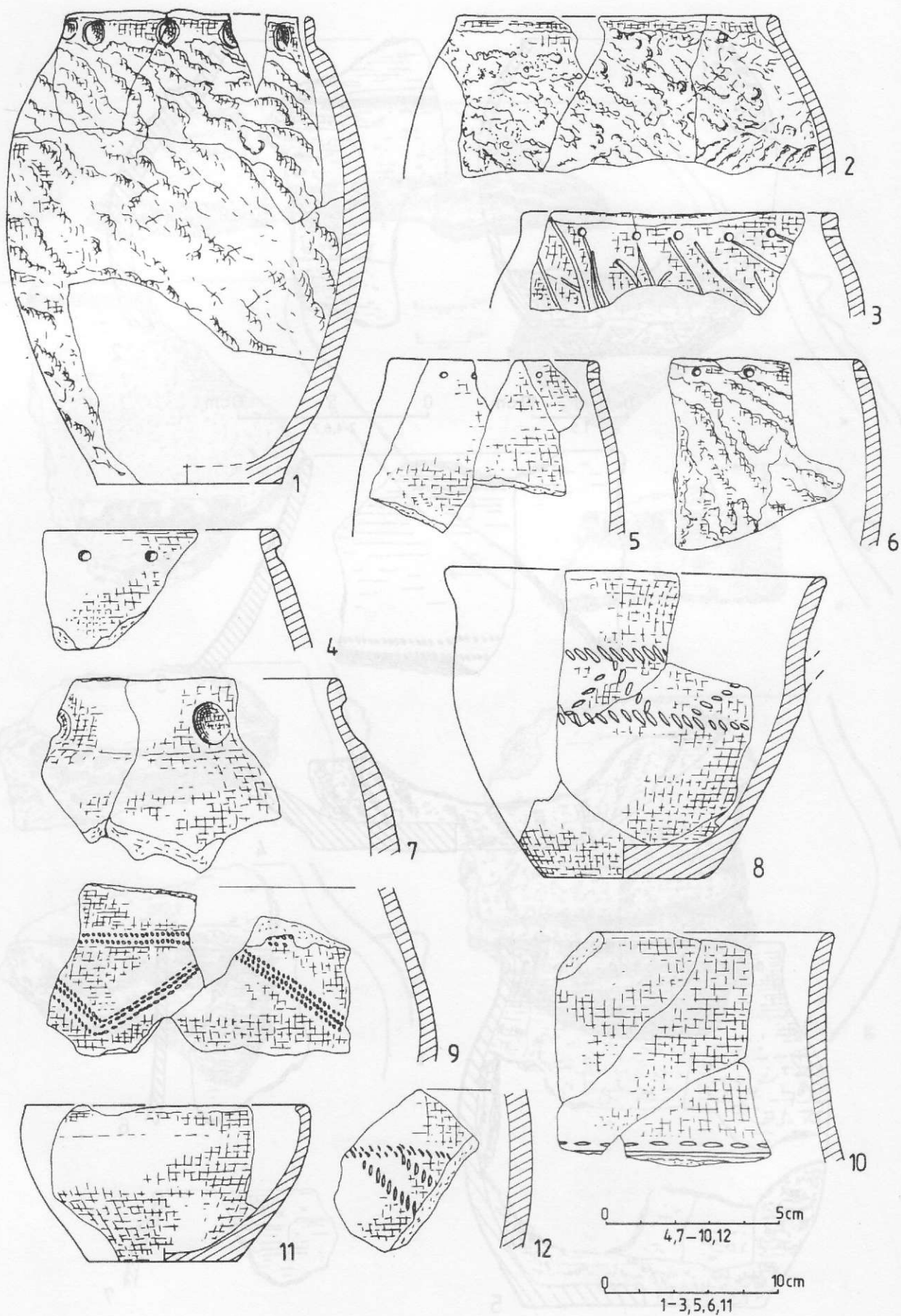
Ryc. 4. Brześć Kujawski, pow. Włocławek, stan. 3. Wybór ceramiki. Źródło: Grygiel 1995

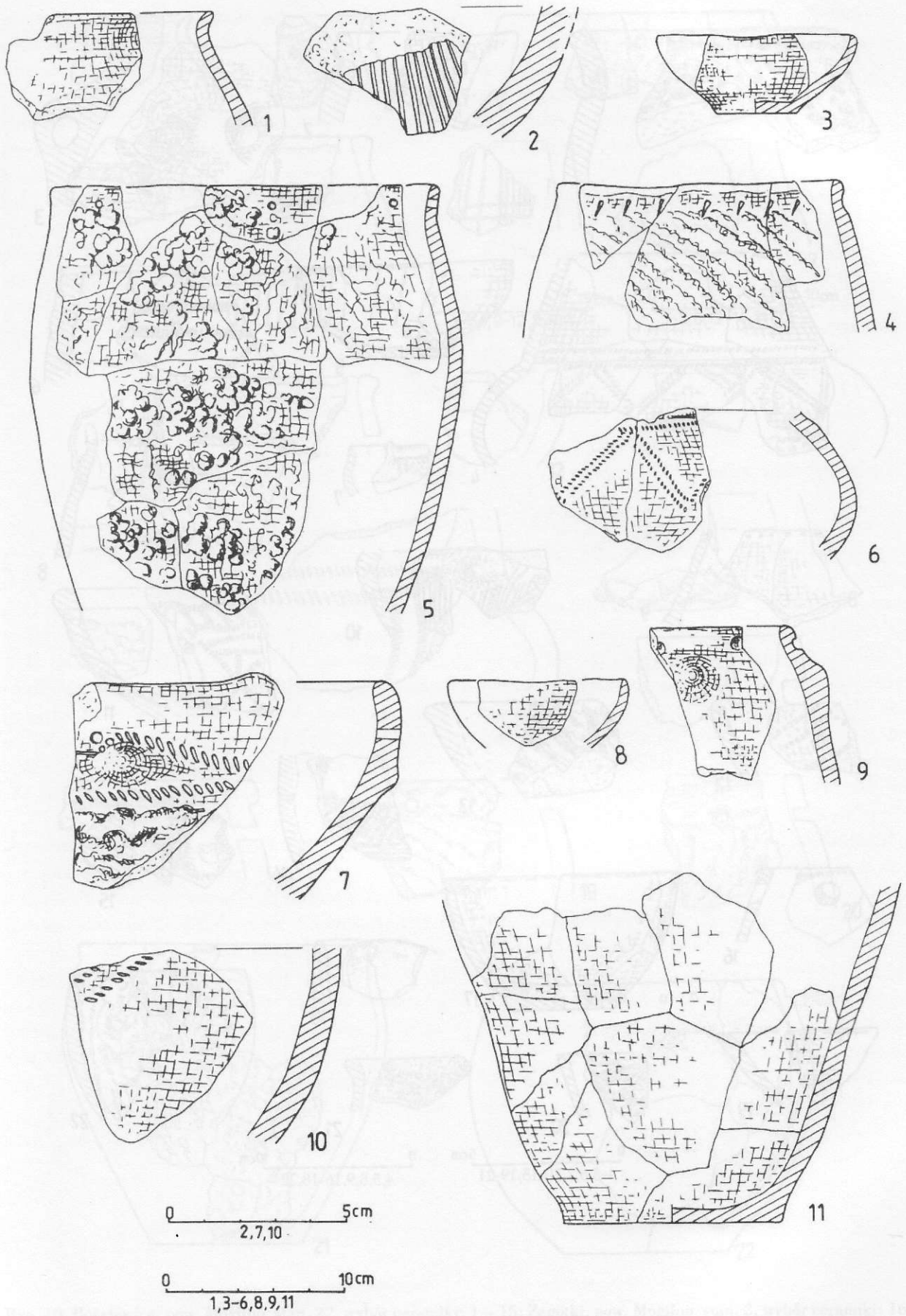
Ryc. 5. Brześć Kujawski, pow. Włocławek, stan. 3. Wybór ceramiki. Źródło: Grygiel 1995

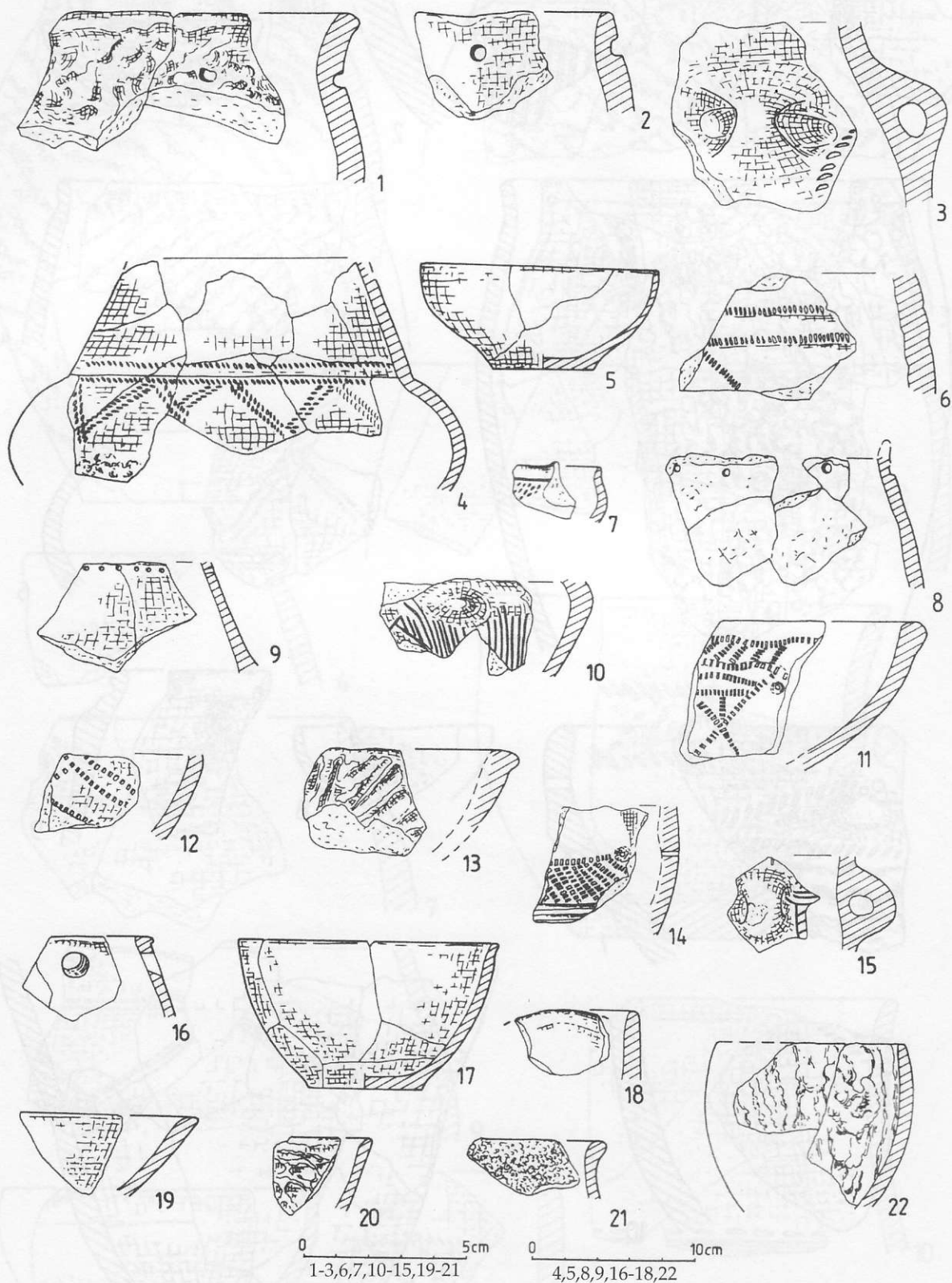
Ryc. 6. Kołuda Wielka, pow. Inowrocław, stan. 13. Wybór ceramiki. Źródło: Andrałojć 1993

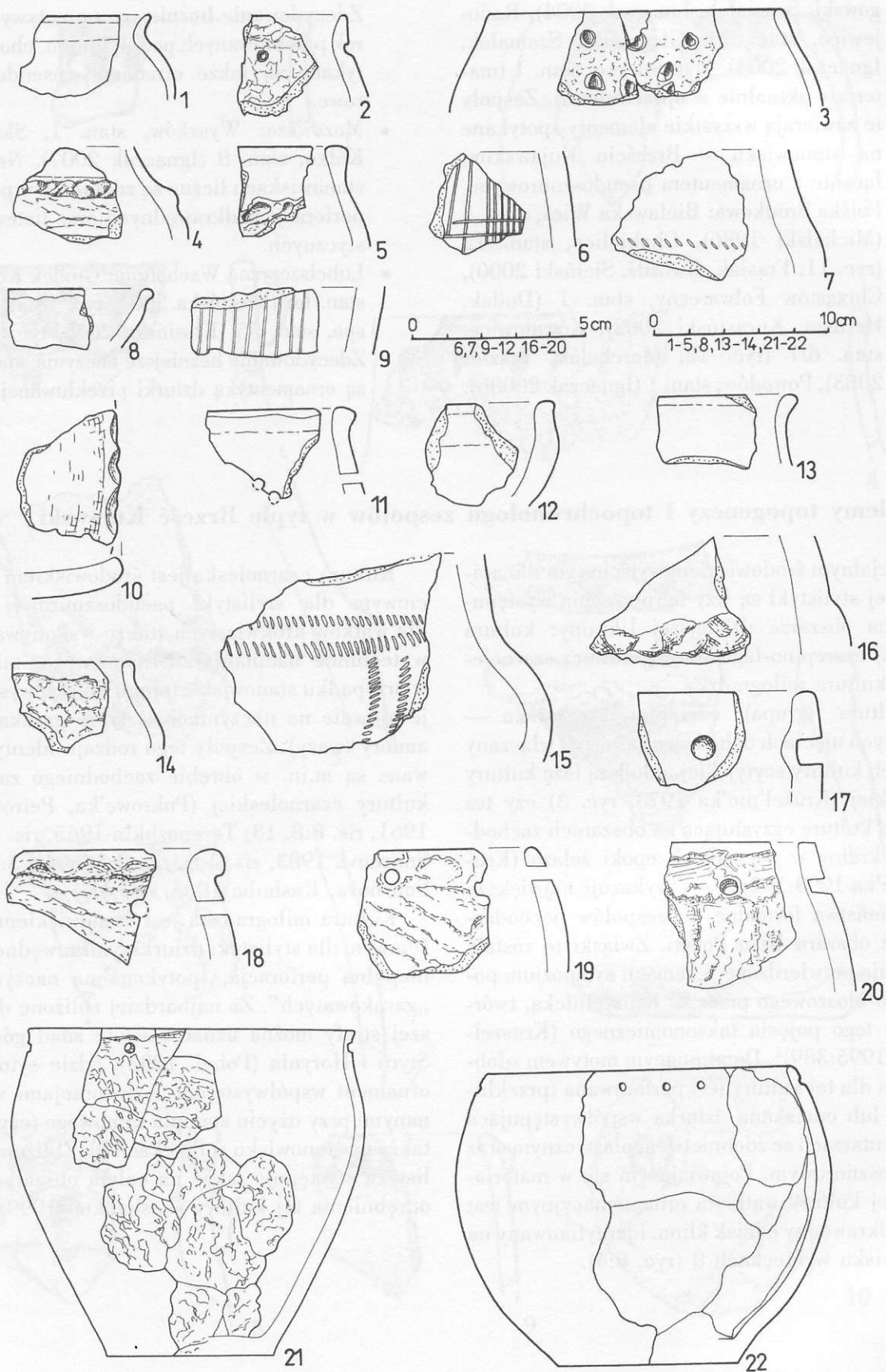
Ryc. 7. Piecki, pow. Inowrocław, stan. 8. Wybór ceramiki. Źródło: Głogowski, Ignaczak 2004

Ryc. 8. Piecki, pow. Inowrocław, stan. 8. Wybór ceramiki. Źródło: Głogowski, Ignaczak 2004

Ryc. 9. Piecki, pow. Inowrocław, stan. 1, wybór ceramiki: 1 – 3; Rzadkwini, pow. Inowrocław, stan. 21, wybór ceramiki: 4 – 6, 8; Sławsko Wielkie, pow. Inowrocław, stan. 16, wybór ceramiki: 7, 9 – 22. Źródło: Głogowski, Ignaczak 2004

Ryc. 10. Bożejewice, pow. Mogilno, stan. 22, wybór ceramiki: 1 – 15; Żegotki, pow. Mogilno, stan. 2, wybór ceramiki: 16 – 17; Karczyn, pow. Inowrocław, stan. 23, wybór ceramiki: 18 – 19; Radojewice, pow. Inowrocław, stan. 29, wybór ceramiki: 20 – 21, Łąkocin, pow. Inowrocław, stan. 1, wybór ceramiki: 22. Źródło: Głogowski, Szamałek, Ignaczak 2004

gowski, Szamałek, Ignaczak 2004), Radojewice, stan. 29 (Głogowski, Szamałek, Ignaczak 2004), Marcinkowo, stan. 1 (materiały aktualnie w opracowaniu). Zespoły te zawierają wszystkie elementy spotykane na stanowisku w Brześciu Kujawskim, łącznie z ornamentem pseudosnurowym.

- Polska Środkowa: Bielawska Wieś, stan. 5 (Michalski 1986), Chabielice, stan. 12 (ryc. 11; Frąsiak, Gwóźdź, Siciński 2000), Chrzastów Folwarczny, stan. 1 (Dudak, Herman, Kurasiński 2002), Kowalowice, stan. 6/7 (ryc. 12; Marchelak, Tyszler 2003), Powodów, stan. 1 (Ignaczak 2008b).

Zdecydowanie liczniejsze są motywy dziurek przekłuwanych pod wylewem, choć spotykane są także ornamenty pseudosnurowe.

- Mazowsze: Wyszków, stan. 1, Skuszew Kółko, stan. 8 (Ignaczak 2007). Na tych stanowiskach liczne są zdobienia w postaci perforacji podkrawędnych oraz listew plastycznych.
- Lubelszczyzna Wschodnia: Gródek Kolonia, stan. bn (Kłosińska 2005, ryc. 14:a), Perea, stan. 55 (Kłosińska 2005, ryc. 14:b). Zdecydowanie liczniejsze naczynia zdobione są ornamentyką dziurki przekłuwanej.

Problemy topogenezy i toponomologii zespołów w typie Brześć Kujawski

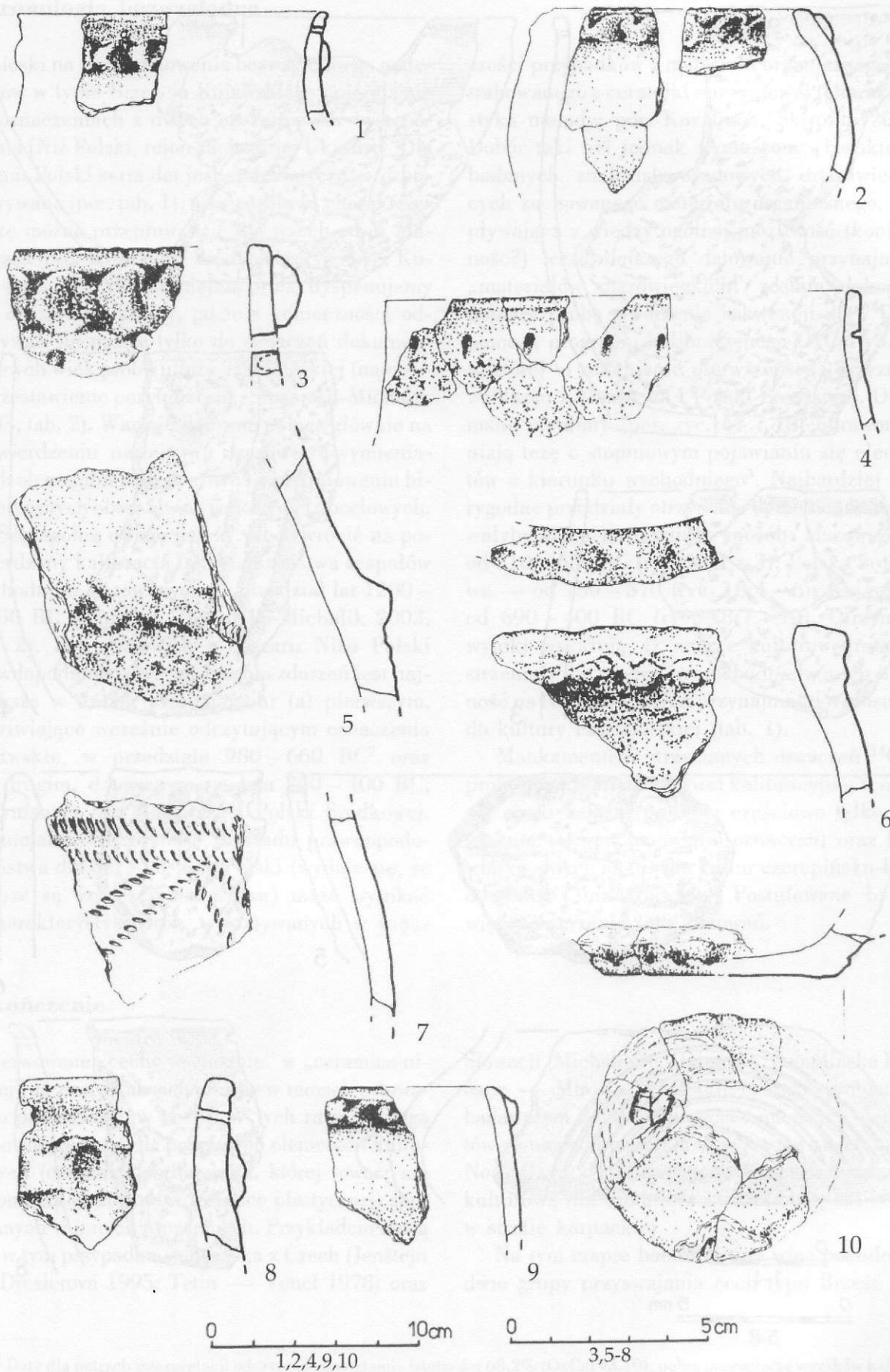
Potencjalnym środowiskiem wyjściowym dla opisywanej stylistyki są trzy ugrupowania występujące na obszarze dzisiejszej Ukrainy: kultura (grupa) czerepino-łagodowska, kultura czarnoleska i kultura miłogradzka.

Kultura (grupa) czerepino-łagodowska — w różnych ujęciach uchodząca za zespół włączany w obręb kultury scytyjskiej, młodszą fazę kultury wysockiej (Kruszel'nic'ka 1973, ryc. 3) czy też osobną kulturę egzystującą na obszarach zachodniej Ukrainy w początkach epoki żelaza (Kruszel'nic'ka 1993:192n.) — wykazuje największe podobieństwa formalne do zespołów pochodzących z obszaru Niżu Polski. Związki te zostały wstępnie potwierdzone w ramach sympozjum pomorsko-kloszowego przez L. Kruszelniczką, twórczynię tego pojęcia taksonomicznego (Kruszelnicza 1995:389)¹. Dominującym motywem zdobniczym dla tej kultury jest perforowana (przekłuwana) lub odciskana dziurka współwystępująca w inwentarzach ze zdobnictwem plastycznym oraz pseudosnurowym. Pojawiającym się w materiałach tej kultury wątkiem ornamentacyjnym jest też podkrawędny odcisk klina, identyfikowany na stanowisku w Pieckach 8 (ryc. 8:4).

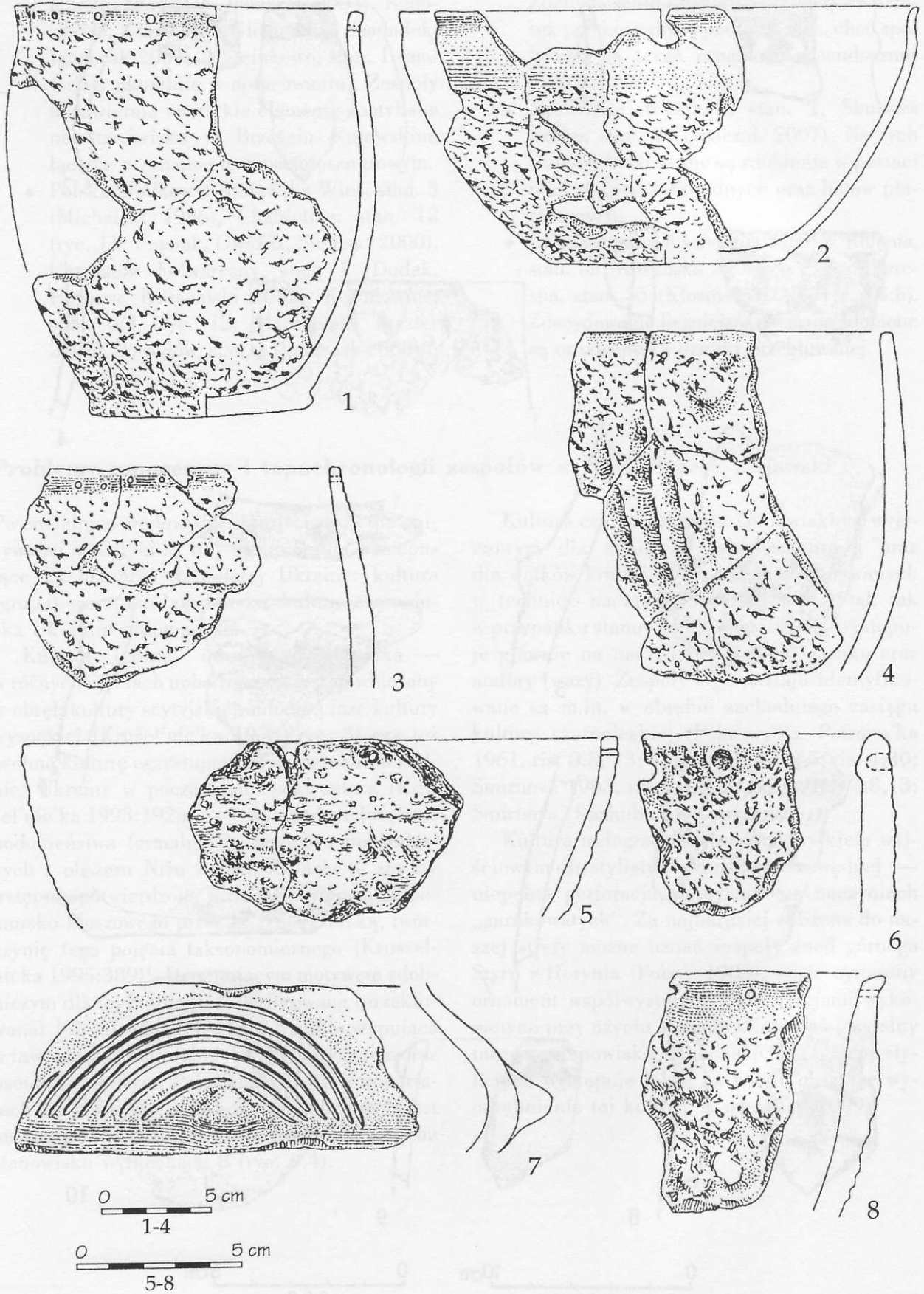
Kultura czarnoleska jest środowiskiem wyjściowym dla stylistyki pseudosnurowej oraz dla wątków krokwiastych (także wykonywanych w technice nacinania). Ornamentyka, tak jak w przypadku stanowisk z terenu Polski, występuje głównie na naczyniach w typie garnka oraz amfory (wazy). Zespoły tego rodzaju identyfikowane są m.in. w obrębie zachodniego zasięgu kultury czarnoleskiej (Pokrows'ka, Petrows'ka 1961, ris. 8:8, 13; Terenozhkin 1965, ris. 4:30; Smirnova 1983, ris. 1:6, ris. 2:5,7, ris. 3:8,13; Smirnova, Kashuba 1985, ris. 4).

Kultura miłogradzka jest środowiskiem wyjściowym dla stylistyki dziurki podkrawędnej — niepełna perforacja, spotykana na naczyniach „garnkowatych”. Za najbardziej zbliżone do naszej strefy można uznać zespoły znad górnego Styru i Horynia (Pobol' 1983), gdzie cytowany ornament współwystępuje z dekoracjami wykonanymi przy użyciu stempla klinowego (czytelny także na stanowisku w Pieckach 8). Zbliżona stylistyka występuje także na całym obszarze wyodrębnienia tej kultury (Lashankou 1999).

¹ Moje własne doświadczenia taksonomiczne uwiarygodniają taką hipotezę (świadczy o tym znaczna zbieżność cech technologii naczyń, głównie niska jakość masy ceramicznej oraz stosowanie, identyfikowanej makroskopowo, domieszki szamotu ceramicznego).

Ryc. 11. Chabielice, pow. Bełchatów, stan. 12. Wybór ceramiki. Źródło: Frański, Siciński, Gwóźdź 2000

Ryc. 12. Kowalowice, pow. Zgierz, stan. 6 – 7. Wybór ceramiki. Źródło: Marchelak, Tyszler 2003

Chronologia bezwzględna

Wnioski na temat datowania bezwzględnego materiałów w typie Brześcia Kujawskiego opierają się na oznaczeniach z dwóch obszarów ich występowania (Niż Polski, rejon zachodniej Ukrainy). Dla terenu Polski seria dat jest systematycznie rozbudowywana (por. tab. 1), a szczegółową charakterystykę można przeprowadzić dla trzech stref: Mazowska (ryc. 13), Polski Środkowej (ryc. 14) i Kujaw (ryc. 15). Nieco mniejszą próbą dysponujemy dla obszarów Ukrainy, gdzie z konieczności odwoływać się musimy tylko do oznaczeń dokumentujących wiek prób kultury czarnoleskiej (najnowsze zestawienie por. Ignaczak, Ślusarska-Michalik 2003, tab. 2). Wartość datowań polega głównie na potwierdzeniu następstwa czasowego wymienianych elementów stylistycznych i zdefiniowaniu hipotetycznych obszarów wyjściowych i docelowych.

Szczególne uwagę należy więc zwrócić na potwierdzony kalibracją fakt starszeństwa zespołów wschodnich, datowanych na przedział lat 1200 – 800 BC (Ignaczak, Ślusarska-Michalik 2003, tab. 2). Dla stanowisk z obszaru Niżu Polski prawdopodobieństwo zaistnienia zdarzeń jest największe w dwóch przedziałach: (a) pierwszym, zadziwiająco wcześnie odczytującym oznaczenia kujawskie, w przedziale 980 – 660 BC² oraz (b) drugim, datowanym na lata 750 – 400 BC, otrzymanym dla Mazowsza i Polski Środkowej. Potencjalna niezgodność rozkładu prawdopodobieństwa dla dat z obszaru Polski (wydaje się, że starsze są oznaczenia z Kujaw) może wynikać z charakterystyki prób, wykonywanych w więk-

szości przypadków z materiału organicznego ekstrahowanego z ceramiki naczyniowej (charakterystyka metody; por. Kovaljuch, Skripkin 2007). Dobór taki był jednak wymuszony charakterem badanych źródeł osadowych, niezawierających zachowanego materiału organicznego. Wypływająca z wiedzy ogólnej możliwość (konieczność?) wcześniejszego datowania przynajmniej „materiałów mazowieckich” została dokonana poprzez próbę stworzenia sekwencji dat ¹⁴C (za pomocą programu kalibracyjnego OxCal v3.10), w której to zaistnienie pierwszeństwa przyznano wynikom z Mazowsza i Polski Środkowej. Otrzymane rezultaty (por. ryc. 17 i 18) uprawomocniają tezę o stopniowym pojawianiu się elementów z kierunku wschodniego³. Najbardziej wiarygodne przedziały otrzymane tą metodą kształtowałyby się w następujący sposób: Mazowsze — od 810 – 650 BC (ryc. 18:1 – 3); Polska Środkowa — od 750 – 570 (ryc. 18:4 – 6); Kujawy — od 690 – 400 BC (ryc. 18:7 – 10). Otrzymane wyniki wskazują, iż wzorce kulturowe rozprzestrzeniały się z terenów wschodnich, a ich obecność na Niżu jest wtórna przynajmniej w stosunku do kultury czarnoleskiej (tab. 1).

Mankamentem otrzymanych oznaczeń ¹⁴C są problemy z *plateau* krzywej kalibracyjnej w okresie epoki żelaza (problem częściowo tylko rozwiązuje sekwencjonowanie oznaczeń) oraz brak wiarygodnych analiz dla kultur czerepińsko-łagodzkiej i miłogradzkiej. Postulowane byłoby więc poszerzenie listy datowań.

Zakończenie

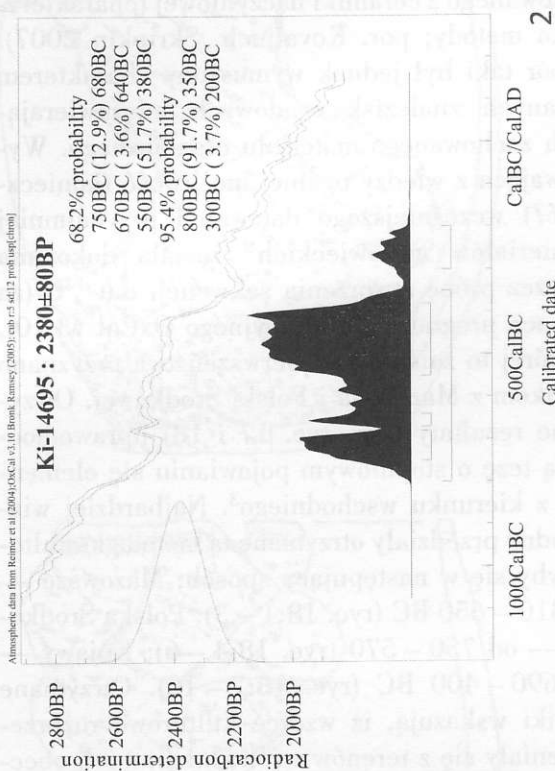
Obserwowane „cechy wschodnie” w „ceramice niżowej” są zwarte taksonomicznie w ramach cytowanego pakietu (grupy cech). W tych ramach mogą stanowić opozycję dla podobnych elementów kulturowych (ceramika perforowana, której towarzyszą zdobienia wykonane w technice plastycznej) spotykanych w innych prowincjach. Przykładem mogą być w tym przypadku stanowiska z Czech (Jenštejn — Dreslerová 1995; Tetin — Vencl 1978) oraz

Słowacji (Michalovce, Dubravka, Zemplinske Kopcany — Miroššayová 2005). Istotnym problemem badawczym jest proveniencja tamtejszych elementów ze względu na ich brak w środowiskach kultur Noa, Gava, Holihrapy stanowiących inspirację kulturową dla osadnictwa wczesnej epoki żelaza w strefie karpackiej.

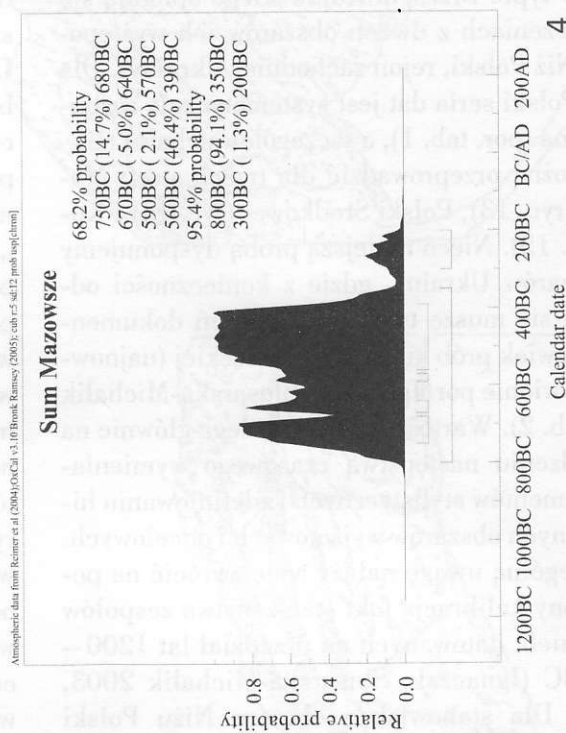
Na tym etapie badań można więc postulować dwie grupy przyswajania cech typu Brześć Ku-

² Daty dla potrzeb interpretacji odczytano na poziomie istotności 68,2% (OxCal v3.10), pełna prezentację wyników kalibracji zawierają ryciny 13 – 18.

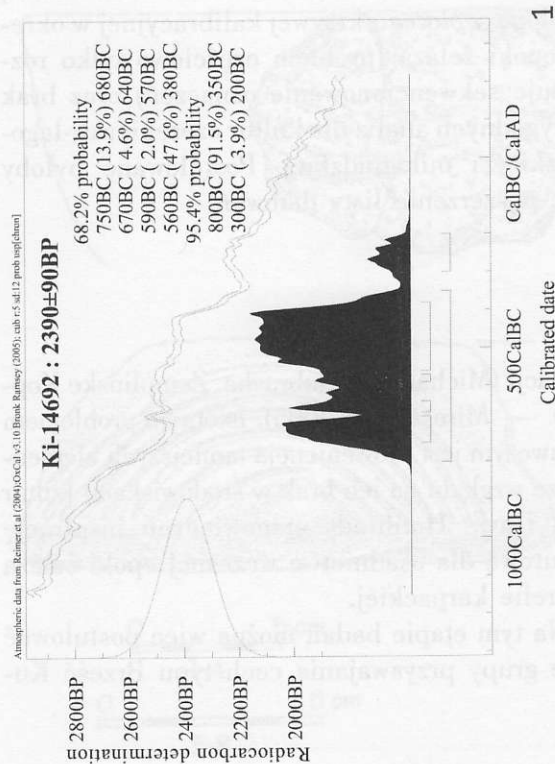
³ Prawdopodobieństwo to dla najmniej wiarygodnej daty wynosi 4,1% i oznacza możliwość jej zaistnienia.

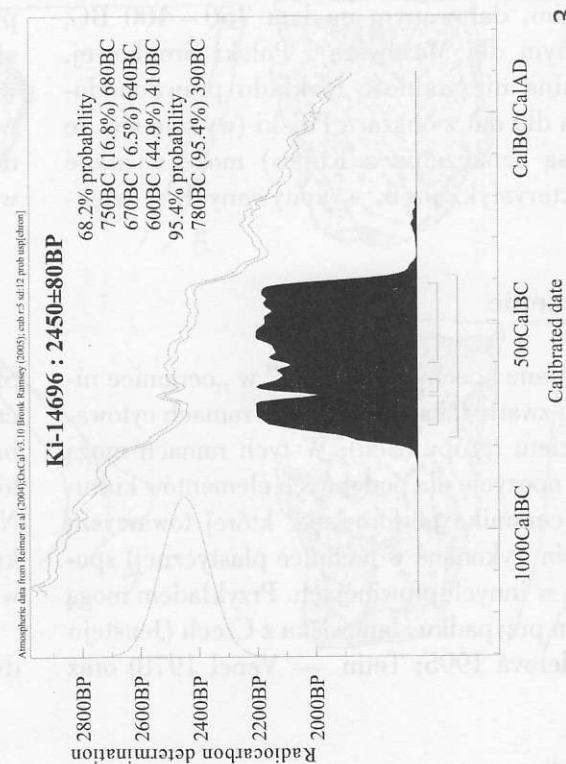
2

4

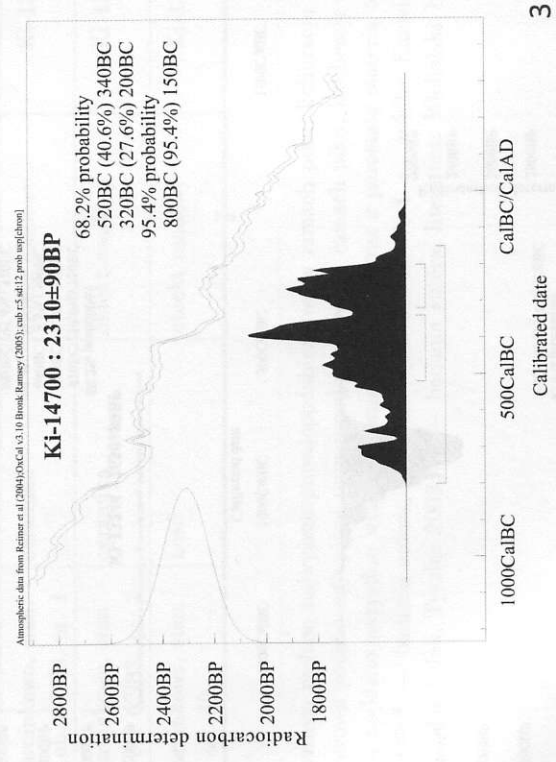
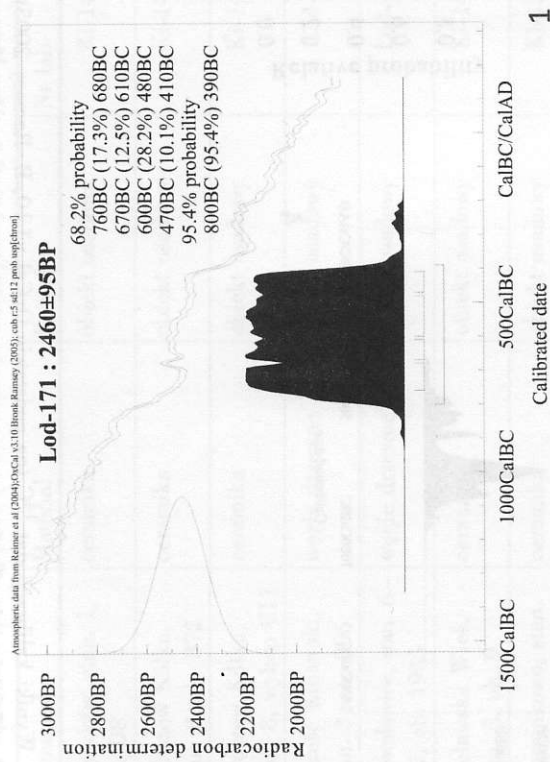
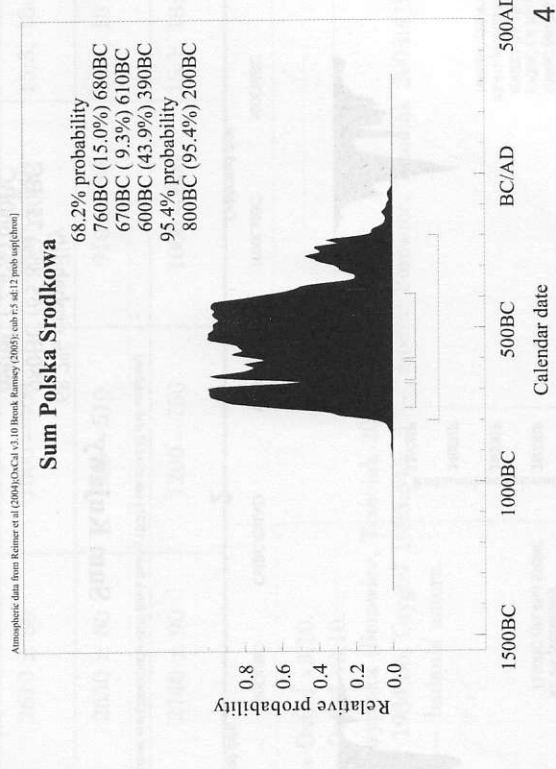
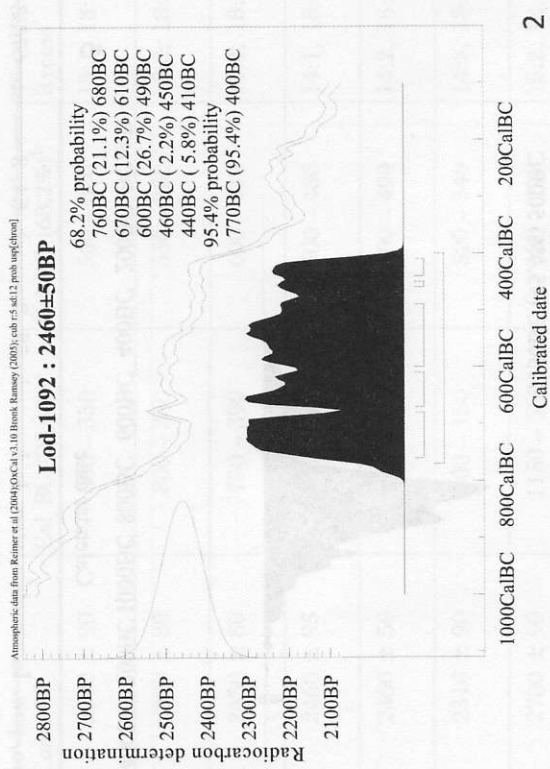

1

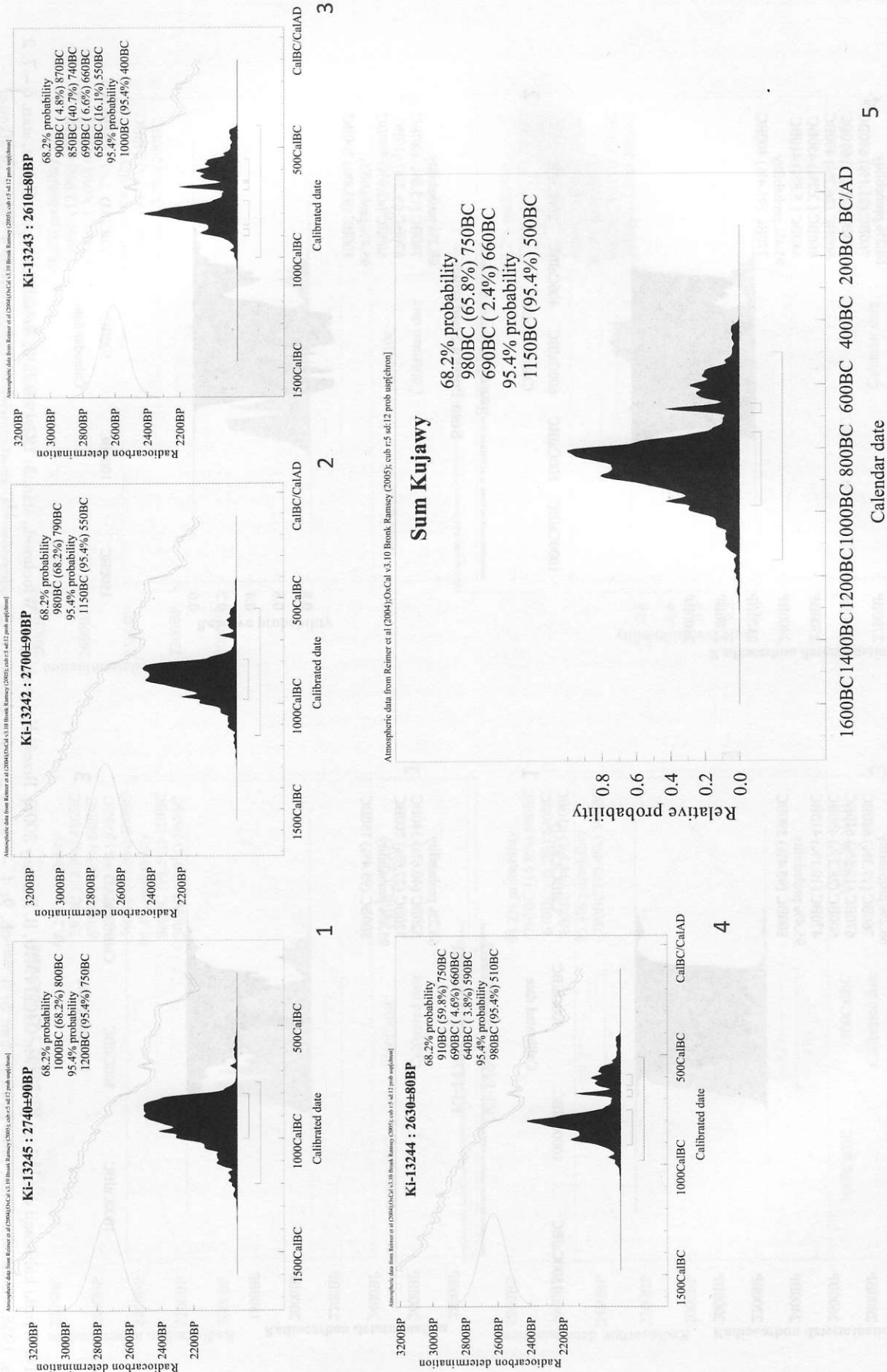

3

Ryc. 13. Wyniki kalibracji dat ¹⁴C (na podstawie OxCal v3.10, B. Ramsey 2005). Wyszków, pow. Wyszków, stan. 1: 1 — ob. D8; Skuszew Kółko, pow. Wyszków, stan. 8: 2 — ob. B72, 3 — wykop C11, 4 — suma prawdopodobieństw dla odczytów ¹⁴C ze stanowisk zlokalizowanych na Mazowszu

Ryc. 14. Wyniki kalibracji dat ¹⁴C (na podstawie OxCal v3.10, B. Ramsey 2005). Brześć Kujawski, pow. Włocławek, stan. 3: 1 — ob. 806; Kowalowice, pow. Zgierz, stan. 6 — 7: 2 — ob. 1935; Bielawska Wieś, pow. Łowicz, stan. 5: 3 — ob. 9; 4 — suma prawdopodobieństw dla odczytów ¹⁴C ze stanowisk zlokalizowanych w Polsce Środkowej

Ryc. 15. Wyniki kalibracji dat ¹⁴C (na podstawie OxCal v3.10, B. Ramsey 2005). Marcinkowo, pow. Inowrocław, stan. 1: 1 — ob. 52, 2 — ob. 54, 3 — ob. 67/83 (próbka 1), 4 — ob. 67/83 (próbka 2); 5 — suma prawdopodobieństw dla odczytów ¹⁴C ze stanowisk zlokalizowanych na Kujawach

Tabela 1. Datowanie bezwzględne (^{14}C) zespołów kultury łużyckiej w typie „Brześć Kujawski”

Lp.	Stanowisko	Materiał	Kontekst	Nr lab.	Conv. BP	Cal BC (95,4%) ^a	Cal BC (68,2%) ^b	Rycina
1.	Wyszków, stan. 1, ob. D8	ceramika	obiekt osadowy	Ki-14692	2390 ± 90	800 – 350	560 – 380	13:1, 18:2
2.	Skuszew Kółko, stan. 8, ob. B72	ceramika	obiekt osadowy	Ki-14695	2380 ± 80	800 – 350	550 – 380	13:2, 18:3
3.	Skuszew Kółko, stan. 8, wykop C11	ceramika	obiekt osadowy	Ki-14696	2450 ± 80	780 – 390	600 – 410	13:3, 18:1
4.	Brześć Kujawski, stan. 3, ob. 806	węgle drzewne	obiekt osadowy	Lod-171	2460 ± 95	800 – 390	600 – 480	14:1, 18:4
5.	Kowalowice, stan. 6 – 7, ob. 1935	węgle drzewne ^c	obiekt osadowy	Lod-1092	2460 ± 50	770 – 400	600 – 490	14:2, 18:5
6.	Bielawska Wieś, stan. 5, ob. 9	ceramika	obiekt osadowy	Ki-14700	2310 ± 90	800 – 150	520 – 340	14:3, 18:6
7.	Marcinkowo, stan. 1, ob. 54	ceramika	obiekt osadowy	Ki-13242	2700 ± 90	1150 – 550	980 – 790	15:2, 18:8
8.	Marcinkowo, stan. 1, ob. 67/83, pr. 1	ceramika	obiekt osadowy	Ki-13243	2610 ± 80	1000 – 400	850 – 740	15:3, 18:10
9.	Marcinkowo, stan. 1, ob. 67/83, pr. 2	ceramika	obiekt osadowy	Ki-13244	2630 ± 80	980 – 510	910 – 750	15:4, 18:9
10.	Marcinkowo, stan. 1, ob. 52	kość	obiekt osadowy	Ki-13245	2740 ± 90	1200 – 750	1000 – 800	15:1, 18:7

Uwagi:

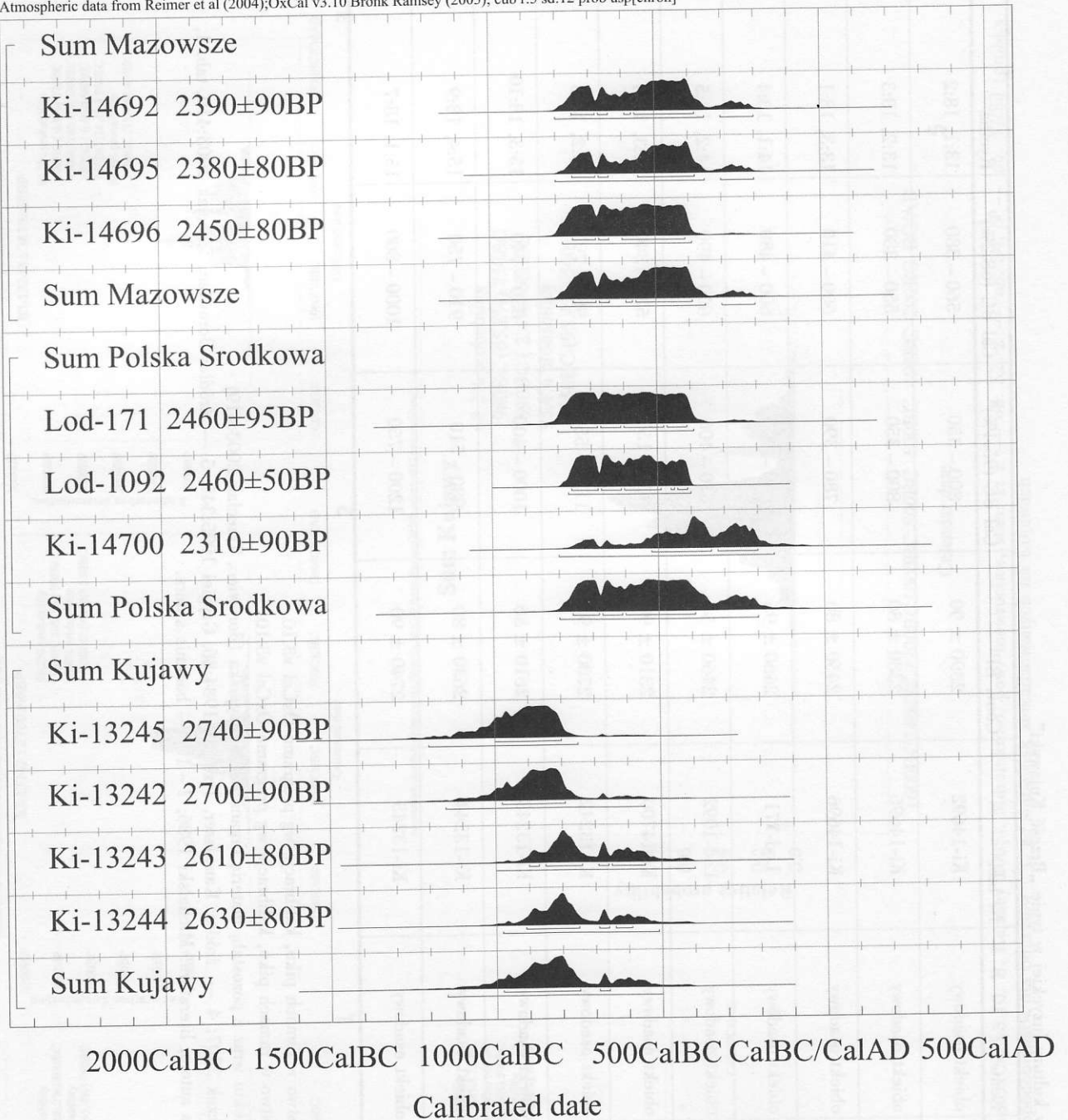
^a Każdorazowo podano najwyższe prawdopodobieństwo w ramach pików, kalibracje wg programu OxCal v3.10.

^b Każdorazowo podano najwyższe prawdopodobieństwo w ramach pików, kalibracje wg programu OxCal v3.10.

^c Badaniu poddano wszystkie węgle drzewne z obiektu wraz z pozostałą materią organiczną z zasypiska (Borowiec, Trzeciak 2003:419)

Wiersze 1 – 3 — badania autora, literatura: Ignaczak 2007; 4 — źródło: Kanwiszer, Trzeciak 1984:86, Grygiel 1995:345; 5 — źródło: Borowiec, Trzeciak 2003:419, tab. 1, literatura: Marchelak, Tyszler 2003; 6 — badania autora, literatura: Michalski 1986; 7 – 10 — badania autora.

Atmospheric data from Reimer et al (2004); OxCal v3.10 Bronk Ramsey (2005); cub r:5 sd:12 prob usp[chron]

Ryc. 16. Suma prawdopodobieństw dat ^{14}C (na podstawie OxCal v3.10, B. Ramsey 2005) ze stanowisk zawierających stylistyki typu Brześć Kujawski

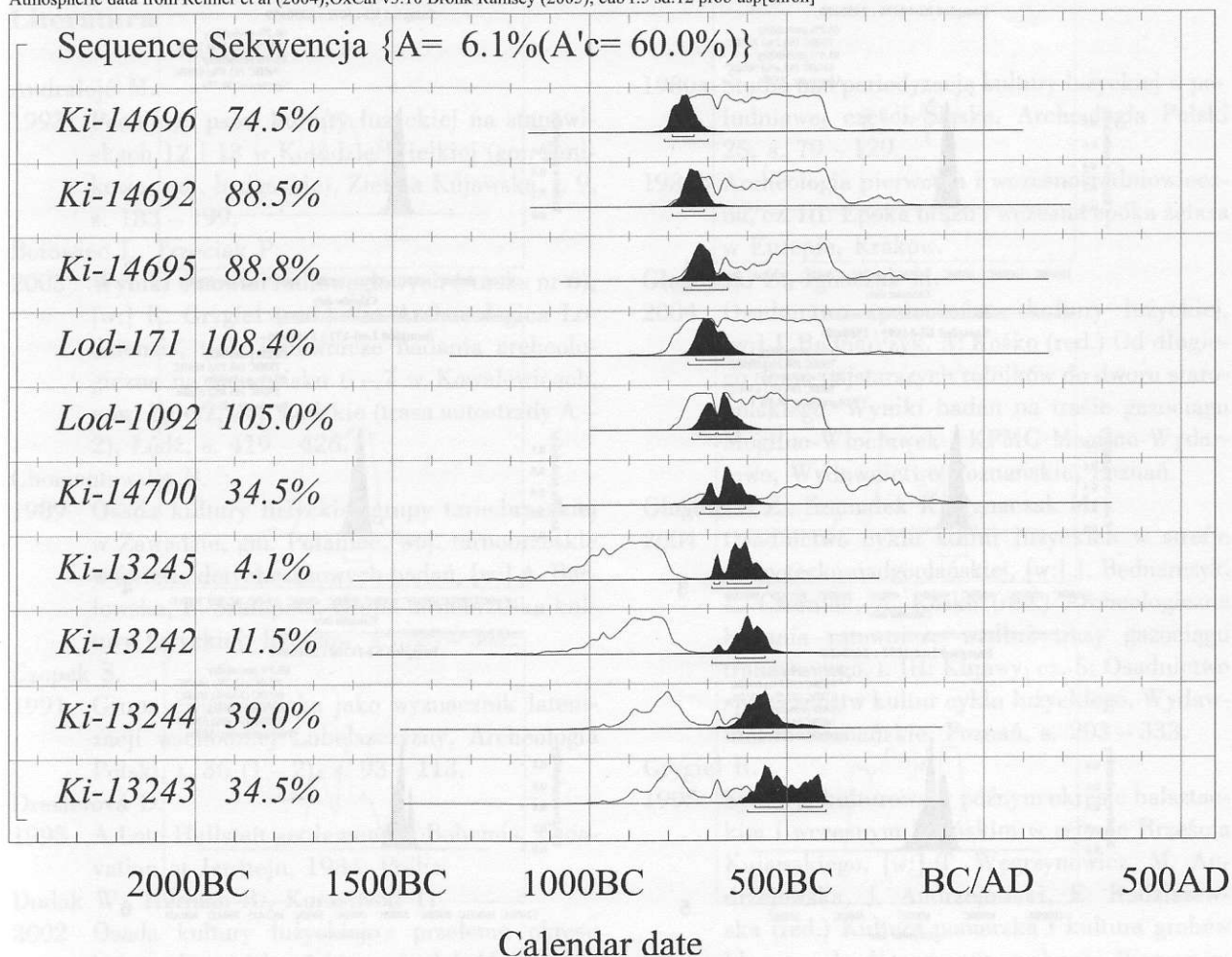
jawski: (a) zwartą — obejmującą obszar Niziu Polski, oraz (b) częściowo zwartą — obejmującą wzorce cytowanego pakietu na obszarach Słowacji i Czech (ceramika perforowana nieprezentowana w tym wystąpieniu).

W związku z potencjalną linią pozyskiwania tych elementów na Niż za pomocą osi kontaktów: Noteć (Bachorza) – Wisła – Bug – Boh, niejasne w chwili obecnej jest pojawienie się podobnych grup cech w strefie na południe od Nizu. Wyjaś-

nienie tej sytuacji jest możliwe na kilku płaszczyznach: 1 — konwergencja; 2 — związki z obszarami wyjściowymi poprzez strefę Nizu (układ równoleżnikowy) lub niezależna droga poprzez kultury karpaccie (wyjście mało prawdopodobne).

Odnosząc się do aspektu genetycznego, warto zauważyć, że cytowane zdobnictwo ceramiki — odciskane/perforowane dziurki — w wersji starszej (wczesnobrązowej) obejmuje swym zasięgiem

Atmospheric data from Reimer et al (2004);OxCal v3.10 Bronk Ramsey (2005); cub r:5 sd:12 prob usp[chron]

Ryc. 17. Sekwencja kalibracji dat ^{14}C (na podstawie OxCal v3.10, B. Ramsey 2005) ze stanowisk zawierających stylistyki typu Brześć Kujawski

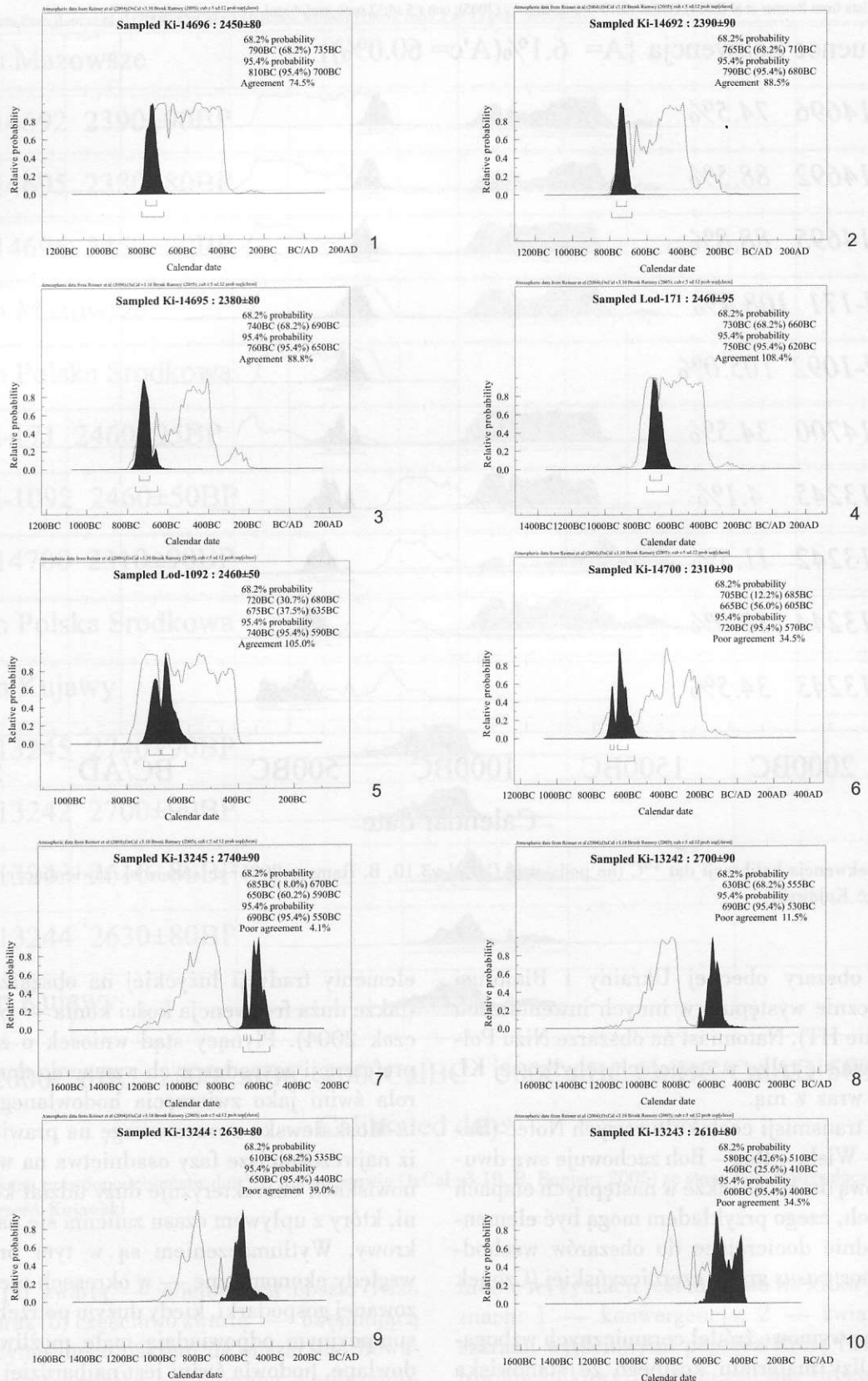
głównie obszary obecnej Ukrainy i Białorusi (sporadycznie występuje w innych inwentarzach — głównie HT). Natomiast na obszarze Niżu Polski pojawia się tylko w zespołach schyłkowej KŁ i zanika wraz z nią.

Szlak transmisji cech kulturowych Noteć (Bachorza) – Wisła – Bug – Boh zachowuje swą dwukierunkową drożność także w następnych etapach dziejowych, czego przykładem mogą być elementy zachodnie docierające do obszarów wschodnich — por. *casus* grupy czernieczyńskiej (Czopek 1991).

Ogólną wymowę źródeł ceramicznych wzbogacają analizy materiału kostnego ze stanowiska Brześć Kujawski 3. Wysoka frekwencja kości konia (hodowano tylko więcej świń) może być wskazówką modyfikacji preferencji gospodarczych wynikającej ze zmian kulturowych. Podobnego rodzaju obserwacje udało się przeprowadzić dla zespołów osadowych dokumentujących wczesne

elementy tradycji łuzycznej na obszarze Kujaw (także duża frekwencja kości konia — por. Ignaczak 2004). Płynący stąd wniosek o zmianach preferencji gospodarczych wzmacnia dominująca rola świni jako zwierzęcia hodowlanego. Lasota-Moskalewska zwraca uwagę na prawidłowość, iż najwcześniejsze fazy osadnictwa na wielu stanowiskach charakteryzuje duży udział kości świni, który z upływem czasu zmienia się na korzyść krowy. Wytłumaczeniem są w tym przypadku względy ekonomiczne — w okresach nieustabilizowanej gospodarki, kiedy dużym potrzebom konsumpcyjnym odpowiadają małe możliwości hodowlane, hodowla świni jest najbardziej opłacalna (Lasota-Moskalewska 1997:198 – 200).

Być może więc dowody przyrodnicze wzmacniają wnioski formułowane na podstawie źródeł ceramicznych, a osadnictwo z zespołami typu Brześć Kujawski świadczy o zmianie kulturowej o znacznie większej skali, niż zakładano.

Ryc. 18. Wyniki kalibracji dat ¹⁴C z poszczególnych stanowisk przy uwzględnieniu kolejności oznaczeń (sekwencja): 1 — Skuszew Kółko, pow. Wyszków, stan. 8, wykop C11; 2 — Wyszków, pow. Wyszków, stan. 1, ob. D8; 3 — Skuszew Kółko, pow. Wyszków, stan. 8, ob. B72; 4 — Brześć Kujawski, pow. Włocławek, stan. 3, ob. 806; 5 — Kowalowice, pow. Zgierz, stan. 6 – 7, ob. 1935; 6 — Bielawska Wieś, pow. Łowicz, stan. 5, ob. 9; 7 — Marcinkowo, pow. Inowrocław, stan. 1, ob. 52; 8 — Marcinkowo, pow. Inowrocław, stan. 1, ob. 54, 9 — Marcinkowo, pow. Inowrocław, stan. 1, ob. 67/83 (próbka 1), 10 — Marcinkowo, pow. Inowrocław, stan. 1, ob. 67/83 (próbka 2)

Literatura

- Andrałojć M.
1993 Pochówki psów kultury łużyckiej na stanowiskach 12 i 13 w Kołudzie Wielkiej (gm. Janikowo, woj. bydgoskie), Ziemia Kujawska, t. 9, s. 183 – 199.
- Borowiec I., Trzeciak P.
2003 Wyniki datowań radiowęglowych (Aneks nr 6), [w:] R. Grygiel (red.) *Via Archaeologica Lodziensis*, t. I: Ratownicze badania archeologiczne na stanowisku 6 – 7 w Kowalewicach, pow. Zgierz, woj. Łódzkie (trasa autostrady A – 2), Łódź, s. 419 – 426.
- Chomentowska B.
1989 Osada kultury łużyckiej grupy tarnobrzeskiej w Zawadzie, gm. Połaniec, woj. tarnobrzeskie w świetle dotychczasowych badań, [w:] A. Barłowska, E. Szałapata, Grupa tarnobrzeska kultury łużyckiej, Rzeszów, s. 325 – 342.
- Czopek S.
1991 Grupa czerniczyńska jako wyznacznik latenizacji wschodniej Lubelszczyzny, *Archeologia Polski*, t. 36 (1 – 2), s. 93 – 113.
- Dreslerová D.
1995 *A Late Hallstatt settlement in Bohemia, Excavation at Jenštejn*, 1984, Praha.
- Dudak W., Herman R., Kurasiński T.
2002 Osada kultury łużyckiej z przełomu okresu halsztackiego i lateńskiego, [w:] J. Maik (red.) *Archeologiczne Zeszyty Autostradowe Instytutu Archeologii i Etnologii PAN*, z. 1: Osada z epoki brązu i okresu halsztackiego w Chrzastowie Folwarcznym, gm. Parzęczew, pow. zgierski, woj. łódzkie. Autostrada A2, Łódź, s. 44 – 90.
- Frąsiak P., Gwóźdź B., Siciński W.
2000 Wyniki ratowniczych badań archeologicznych na terenie odkrywki „Szczerców” KWB „Bełchatów” S.A. na stan. 12 w miejscowości Chabielice, gm. Szczerców, woj. łódzkie, [w:] R. Rygiel (red.) *Badania archeologiczne na terenie odkrywki „Szczerców” Kopalni Węgla Brunatnego „Bełchatów” S.A.*, t. 1, Łódź, s. 25 – 187.
- Gackowski J.
2004 Nowe materiały do dyskusji o zachodnim zasięgu występowania ceramiki podkrawędnie dziurkowanej w początkach epoki żelaza, [w:] M. Karczewska, M. Karczewski (red.) *Ceramika zachodniobałtyjska. Nowe źródła i interpretacje. Materiały z konferencji, Białystok 23 – 24 września 2002 roku*, Białystok, s. 9 – 12.
- Gedl M.
1975 *Kultura łużycka*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk.
- 1980a *Studia nad periodyzacją kultury łużyckiej w południowej części Śląska*, *Archeologia Polski* 25, s. 79 – 129.
- 1980b *Archeologia pierwotna i wczesnośredniowieczna*, cz. III: Epoka brązu i wczesna epoka żelaza w Europie, Kraków.
- Głogowski Z., Ignaczak M.
2004 *Osadnictwo społeczeństw kultury łużyckiej*, [w:] J. Bednarczyk, A. Koško (red.) *Od długiego domu najstarszych rolników do dworu staropolskiego. Wyniki badań na trasie gazociągu Mogilno-Włocławek i KPMG Mogilno-Wydarłowo*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań.
- Głogowski Z., Szamałek K., Ignaczak M.
2004 *Osadnictwo cyklu kultur łużyckich w strefie nadnotecko-nadgoplańskiej*, [w:] J. Bednarczyk, L. Czerniak, A. Koško (red.) *Archeologiczne badania ratownicze wzdłuż trasy gazociągu tranzytowego*, t. III: Kujawy, cz. 5: Osadnictwo społeczeństw kultur cyklu łużyckiego, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań, s. 203 – 333.
- Grygiel R.
1995 *Sytuacja kulturowa w późnym okresie halsztackim i wczesnym lateńskim w rejonie Brześcia Kujawskiego*, [w:] T. Węgrzynowicz, M. Andrzejowska, J. Andrzejowski, E. Radziszewska (red.) *Kultura pomorska i kultura grobów kloszowych. Razem czy osobno?*, Warszawa, s. 319 – 359.
- Ignaczak M.
2004 *Osadnictwo społeczności kultury łużyckiej*, [w:] J. Bednarczyk, L. Czerniak, A. Koško (red.) *Archeologiczne badania ratownicze wzdłuż trasy gazociągu tranzytowego*, t. III: Kujawy, cz. 5: Osadnictwo społeczeństw kultur cyklu łużyckiego, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań, s. 15 – 201.
- 2008a *Osadnictwo społeczeństw kultury łużyckiej na stanowiskach 26 (Nr Aut. 131), 29 (Nr Aut. 130), 70 (Nr Aut. 129) w Dopiewie, woj. wielkopolskie*, [w:] L. Czerniak (red.) *Badania ratownicze na trasie autostrady A2 w Dopiewie, Gdańsk* (w druku).
- 2008b *Osadnictwo społeczeństw kultury łużyckiej w Powodowie II, stanowisko 5 (Nr AUT 27), gm. Wartkowice, woj. łódzkie*, [w:] J. Kabaciński (red.) *Osadnictwo pradziejowe i średniowieczne w Powodowie, gm. Wartkowice, woj. łódzkie, stanowisko 1 (Nr AUT 27)*, Poznań (w druku).
- Ignaczak M., Ślusarska-Michalik K.
2003 *The radiocarbon chronology of the Urnfield Complex and the dating of cultural phenomena*

- in the Pontic Area (Late Bronze Age and Early Iron Age), *Baltic-Pontic Studies* 12, s. 382 – 395.
- Kanwiszer A., Trzeciak P.
1984 Oznaczenie chronologii bezwzględnej metoda radiowęglową w pracowni Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi (część 4), *Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, Seria numizmatyczna i konserwatorska*, t. 4, s. 85 – 88.
- Kłosińska E.
2005 Na południowo-wschodnich peryferiach popielnicowego świata — sytuacja kulturowa i osadnicza w młodszej epoce brązu i we wczesnej epoce żelaza w dorzeczu Huczwy i Bugu, [w:] S. Czopek (red.) *Problemy kultury wysockiej*, Rzeszów, s. 161 – 192.
- Kondracki J.
1988 *Geografia fizyczna Polski*, Warszawa.
- Kovaljuch M.M., Skripkin V.
2007 Specyfika datowania radiowęglowego ceramiki pradziejowej, [w:] A. Koško, M. Szymt (red.) *Opatowice — Wzgórze Prokopiaka*, t. II, *Studia i materiały do badań nad późnym neolitem Wysoczyzny Kujawskiej*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań, s. 19 – 21.
- Krušel'nic'ka L.
1973 *Poselennja visoc'koj kul'turi*, *Archeologija* 11, s. 27 – 38.
1976 *Pivnične Prikarpat'tâ i Zahidna Volin' za dobi rann'ogo zaliza*, *Kiiv*.
1993 Čerepins'ko-lagodivs'ka grupa pam'jatok, [w:] M. Bandrivs'kij (red.) *Pam'iatki gal'stats'kogo periodu v mežiricci Visli, Dnistra i Prip'jati*, *Kiiv*, s. 158 – 239.
1998 Čornolis'ka kultura serednogo pridnïstrov'â (za materialami neporotivs'koï grupi pam'jatok, *L'viv*.
- Kruszelnicka L.
1995 Głos w dyskusji, [w:] T. Węgrzynowicz, M. Andrzejowska, J. Andrzejowski, E. Radziszewska (red.) *Kultura pomorska i kultura grobów kloszowych. Razem czy osobno?*, Warszawa, s. 389.
- Lashankou M.I.
1999 *Arkhealohichnija pomniki milahradskai kul'tury*, *Arkhealohiia Belarusi*. Druhi tom: *Zhalezny vek i ranniae siarednyawechcha*, Minsk, s. 29 – 39.
- Lasota-Moskalewska A.
1997 *Podstawy archeozoologii. Szczątki ssaków*, Warszawa.
- Marchelak I., Tyszler L.
2003 Osada kultury łużyckiej z epoki brązu i okresu halsztackiego, [w:] R. Grygiel (red.) *Via Archaeologica Lodziensis*, t. I: *Ratownicze badania archeologiczne na stanowisku 6 – 7 w Kowalewicach, pow. Zgierz, woj. łódzkie (trasa autostrady A – 2)*, Łódź, s. 25 – 337.
- Michalski J.
1982 *Pracownia odlewnictwa brązu w Zawadzie*, woj. tarnobrzeskie, *Pamiętnik Muzeum Miedzi* t. 1, s. 199 – 207.
1986 *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych przeprowadzonych w okresie 4 – 22 wrzesień 1986 roku na stanowisku 5 w Bielawskiej Wsi, gm. Bielawy, woj. skierniewickie maszynopis przechowywany w archiwach Muzeum w Łowiczu*.
- Miroššayová E.
2005 *Nálezy keramiky s perforovanými okrajami z východného Slovenska*, [w:] S. Czopek (red.) *Problemy kultury wysockiej*, Rzeszów, s. 195 – 204.
- Okulicz Ł.
1979 *Kultura pomorska a kultura kurhanów zachodniobałtyjskich*, [w:] T. Niewęglowski (red.) *Problemy kultury pomorskiej*, Koszalin, s. 13 – 31.
- Pobol' L.D.
1983 *Arkheologicheskie pamyatniki Belorussii. Zheleznyi vek*, Minsk.
- Pokrows'ka E.F., Petrows'ka E.O.
1961 *Poselennya kintsya epokhi bronzi bilya C. Velika Andrusivka*, *Arkheologiya*, t. 13, s. 129 – 144.
- Smirnova G.I.
1983 *Material'naya kul'tura grigorowskogo gorodishcha (k woprosu formirovaniya chernolessko-zhabotinskikh pamyatnikow)*, *Arkheologicheskij sbornik*, t. 23, s. 60 – 72.
- Smirnova G.I., Kashuba M.T.
1985 *O dvukh lokal'nykh gruppakh kul'tury pozdnego chernoless'ya na srednem Dnestre*, [w:] *Kultura pozdnego chernoless'ya na srednem Dnestre*, *Kiyv*, s. 18 – 28.
- Terenozhkin A.I.
1965 *Osnovy khronologii predskifskogo perioda*, *Sovietskaya Arkheologiya* 1, s. 63 – 85.
- Vencl S.
1978 *Soubor neobvyklé keramiky z jeskyně Kody v Tetíně, okr. Beroun*, *Archeologické rozhledy*, t. 30, s. 535 – 546.
- Węgrzynowicz T.
1988 *Der Versuch einer räumlichen Gliderung der Keramik in der frühen Eisenzeit zwischen Oder und Bug*, [w:] Z. Bukowski (red.) *Forschungen zur Problematik der Lausitzer Kultur*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź, s. 105 – 135.
2001 *Zabytki z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza z Ukrainy i Białorusi w zbiorach Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie*, Warszawa.

Cultural Patterns of Pontic Forrest/Forrest-Steppe in Lowland Assemblages of the Lusatian Circle

Summary

The paper discusses the appearance of cultural traits originating at the forest-steppe of the Pontic area in Lowland Lusatian culture (LC) communities dated to the early Iron Age. The discussion centres around artefacts found at a LC settlement located at site 3 in Brześć Kujawski, Włocławek district. They display specific stylistic traits such as ornaments of perforations or pricks (incomplete perforations) underneath vessel rims, ornaments of wave mouldings or pseudo-corded impressions.

Numerous analogies to this assemblage of finds have been located in Mazowsze, central Poland and Kujawy. At each site, ornaments encountered in Brześć Kujawski have been discovered.

Relying on the results of studies carried out so far, it seems plausible to relate the cultural impact mentioned in the title to the taxa distinguished in today's Ukraine (Cherepino-Lagodivsk culture, Charnoles culture, Milogradian culture) and Belarus (Milogradian culture). Such relationships are confirmed by the relative chronology of finds and preliminary ¹⁴C dating showing that these patterns appeared earlier in the Pontic forest-steppe.

The "eastern traits" in "lowland pottery" are taxonomically compact within the discussed package (group of traits). A tentative route along which these cultural traits reached the lowland groups of the Lusatian culture followed the Noteć (Bachorza), Vistula, Bug and Boh rivers.

Wprowadzenie

Analizie poddano materiały krzemiane z 97 stanowisk archeologicznych, zdatyzowanych w naj-bardziej na północ wysuniętej części Kujaw — Kotlinie Toruńsko-Budzkiej, związanych z osadnictwem kultury pucharów lejkowatych (KPL) i kultury amfor kulistych (KAK)¹. Większość materiałów — zarówno krzemianych, jak i ceramicznych — odkryta została w trakcie badań powierzchniowych; 12 stanowisk było również przedmiotem szczegółowych badań powierzchniowych, a jedynie 10 stanowisk posykaną w rezultacie badań wykopaliskowych. W większości przypadków stanowiska badane wykopaliskowo były uprzednio rozpoznane za pomocą badań powierzchniowych i szczegółowych badań powierzchniowych.

Analizowane zbiory są generalnie bardzo nieliczne i znacznie zmniejszono je do liczebności, przewyższając od pojedynczych wytworów krzemianych po rzadko najliczniejszy — 364 okazy — pochodzący ze stanowiska Tarkowo 23. Więk-

szość zbiorów (z 79 stanowisk) liczy mniej niż 10 okazów, liczebność kulistych naleciałości sięga pomiędzy 10 a 50 sztuk, trzech zbiorów pomiędzy 50 a 100 okazów, jeden natomiast stanowisk dostarczył ponad 1000 okazów ceramiki krzemiennej.

Zgromadzone materiały zostały wytypowane i opublikowane w ramach 1519 wytworów krzemianych, które scharakteryzowano pod względem surowcowym, technologicznym i typologicznym, a rezultaty tego opracowania przedstawione są szczegółowo w tabelach 1, 2 i 3. Charakterystyki technologicznej materiałów dokonano na podstawie założeń tzw. dynamicznej klasyfikacji materiałów krzemianych, zaproponowanej na gruncie polskim w połowie lat 70. (Sokol i in. 1975), dostosowanej je do materiałów neolitycznych (Domagala, Kabaciński 2000). Do opisu typologicznego narzędzi stworzono listę wyodrębniającą narzędzia wykonanych w archaicznych strukturach, bazując na standardowych

¹ Omocian w tekście materiały zostały posykaną w trakcie długotrwałych badań prowadzonych na terenie Kujaw przez Zespół do Badań Kujaw Instytutu Prahistologii PAN. Za przekazywanie mi ich do analiz archeologicznych dziękuję Panu mgr Danucie Krawiec i mgr. dr. hab. Mariannie Szymi. Przeniesienie tutaj opracowanie wynikało z braku miejsca w ramach projektu finansowanego przez Fundację Rozwoju Nauki w ramach „Struktury nad osadnictwem neolitycznym Północnej Nocy” (finansowanego przez B. Pindkę w ramach 1 P/06 0046 07).